АЛЯКСЕЙ КАРПЮК

Партрэт

kamunikat
Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка

Аляксей Карпюк

ПАРТРЭТ

Аповесць

Партрэт

Аовесць

Каралеўскімі замкамі
Ганарацца,
Саборамі.
Мы — зямлёй партызанскай,
Перамогай над ворагам.
Пімен Панчанка. «Горкая радасць»

1.

Разгар лета 1942 года.

У пасляабедзенны час з Полацка ў «Дзямянскі кацёл» стартавала транспартная машына. Трохматорны «Юнкерс-52» у грузавых адвесках валок дзве тоны ладунку. У кабіне знаходзіліся: пілот — капітан Макс Ляўфэршток, бортмеханік Ганс Лебек, штурман-радыст Вільгельм Гофман і яшчэ адзін пасажыр.

Немцы былі маладыя, мелі з іголачкі мундзіры, падагнаныя да фігур лепшымі краўцамі Еўропы; рэгаліі і рамяні на іх ад бляску аж пераліваліся, на пальцах зіхацелі залатыя пярсцёнкі. З боку ад пілота тырчэла люстэрка, капітану варта было скасіць вочы, каб бачыць свой мажны профіль і свежа накрухмалены падкаўнерык пад расшпіленым мундзірам. Бортмеханік на бакавым шкле развесіў каляровыя фота кінаактрыс...

«Юнкерс-52» лічыўся самалётам устарэлай канструкцыі, быў надта чулы на абледзяненне, бо тады выходзіла са строю радыё, заклінівала хваставое апярэнне і машына станавілася непаварот-лівай. Штурмана цікавяць паказальнікі ціску паветра, ізабары, цык-лоны і антыцыклоны, вятры і хмары, але ў гэты дзень надвор'е было ўстойлівае. Па ўсёй Беларусі ззяла ліпеньскае сонца, градуснікі паказвалі не ніжэй 25 градусаў па Цэльсію. Адпадала верагоднасць сустрэчы

«Юнкерса-52» і з савецкімі знішчальнікамі, прынамсі, у першай палове паветранага шляху. Штурману Гофману толькі заставалася не выпускаць з поля зроку ветку чыгункі Полацк — Дно — Ідрыца, якая вяла ў напрамку «катла» і служыла арыенцірам, ды неабходна было сяды-тады ўголас паўтараць пеленг.

Вось у такіх ідэальных умовах вопытны экіпаж і займаўся сваімі справамі. Немцы пры гэтым бяспечна вялі гутарку.

Пра што яны гаварылі?

Дакладна сказаць не бяруся. Калі ж паставіць перад сабой такую задачу, то размову экіпажа ўявіць проста: пэўнага псіхалагічнага складу людзі паводзяць сябе ў пэўных умовах менавіта так, а не іначай.

Пачну па парадку.

2.

Раніцой на аэрадроме немцы дзелавіта ўзяліся за справы. У час загрузкі самалёта яны пільна сачылі, каб салдаты з каманды абслугі не парушылі цэнтроўкі самалёта, ладавалі скрыні, мяшкі і іншыя рэчы дзе трэба.

Пры запраўцы машыны і пры старце ўсе, за выключэннем пасажыра — доктара Гайнца — таксама былі занятыя і ўражаннямі з мінулай ночы дзяліцца не маглі.

У немцаў развязаліся языкі, як толькі машына ўпэўнена лягла на курс, уладу над ёй узялі маторы ды законы аэрадынамікі, а кіраванне палётам не патрабавала намаганняў. Словы экіпажа танулі ў густой ваце басавітага гулу матораў, а галасы ў шлемафонах былі не падобны на іх уласныя. Экіпаж ужо даўно прызвычаіўся да гэтага, яны разумелі адзін аднаго выдатна.

Спачатку «тэлеграфным» стылем — так ім дазваляла перагавор-ная апаратура — абмяняліся навінамі, звязанымі нейкім чынам з рэйсам.

Знаёмы экіпаж іншага транспартніка ўчора прызямліўся не ў Дзямянску, а на фальшывым аэрадроме, змайстраваным чырвонаар-мейцамі. Чатыры немцы аблаялі няўдачнікаў — жыццё ім вельмі спрыкрылася.

Пілот Ляўфэршток пару гадзін таму даведаўся ў афіцэрскім казіно ад штабістаў: у «кацёл» прыбыў палкоўнік барон фон Лютцэў замяняць камандуючага абкружанымі войскамі — генерала фон Зэйдліц-Курбаха. Вальтэр фон Зэйдліц атрымаў ад фюрэра заданне — арганізаваць прарыў «катла» звонку, каб расшырыць «Рамушаўскую гарлавіну» ці, як іншыя называлі, «Рамушаўскі калідор».

Яшчэ яны пахваліліся, хто колькі выпіў, дзе з кім правёў ноч, якія навіны атрымаў з дому ці ад сяброў з іншых франтоў.

Доктар жа падзяліўся ўражаннямі ад пабыўкі на радзіме.

На перонах — маладзенькія дзяўчаты са збаночкамі, з якіх дыміцца кава для адпускнікоў: працягні з акна вагона кубачак і, калі ласка, нальюць табе.

На вуліцах яго гарадка — групкі з Hitlerjugend und BDM (Bund Deutscher Mädels) [1] са скрыначкамі, на скрыначках надпісы: Winterhilfswehr (дапамога салдатам усходняга фронту).

У магазінах без картачак толькі ersatzmarmolade.

Прага на весткі з фронта.

Грукат «клюмпаў» па бруку, калі канвой гоніць на работу лагернікаў.

Чаканне налётаў саюзнай авіяцыі і бамбардзіроўка.

Святое абурэнне сціснутых у бамбасховішчы цывільных немцаў: «Варвары! Ні адзін лётчык люфтвафэ не дазволіў бы сабе кінуць бомбу на невайсковыя аб'екты, як робяць гэта праклятыя Amis und Tommis!!!

Доктар ані крыху не сумняваўся ў слушнасці абурэння суайчын-нікаў. З яго слоў варожыя налёты выглядалі непаразуменнем — не падвезлі якраз снарады, заснулі зенітчыкі.

Усе служачыя вермахта днём і ноччу прагна лавілі апошнія паведамленні з франтоў, захлёбваліся ад перамог і жылі імі. Экіпаж «Юнкерса-52» — не выключэнне. Чатыры немцы былі тыповымі героямі трэцяга рэйху, гэты самы рэйх і яны меліся прадоўжыць на тысячу гадоў і зараз далі поўную волю сваім эмоцыям, марам і фантазіі.

Што ў той час адбывалася, паводле іх меркаваныяў, найбольш значнае? Заглянем, напрыклад, у ваенны дзённік начальніка штаба сухапутных войск генерал-палкоўніка Ф. Гальдэра.

Гёнерал Лееб з Манергеймам збіраліся вось-вось увайсці ў Ленінград.

Пад Нордкапам караблі «субмарынэ» дабівалі караван PQ — 17 з вайсковай тэхнікай для Мурманска. За восемдзесят кіламетраў ад гэтага горада прытаіліся егеры і цірольскія стралкі арміі Дзітла ды толькі чакалі каманды для атакі.

Фельдмаршал фон Бок на чале групы армій «Цэнтр» затаіўся каля Ржэва, Вязьмы, каб захапіць Маскву.

Іншыя «непераможныя дывізіі вермахта» прарвалі ля Харкава фронт, маланкай прачыркнулі Растоў і пад камандай генерала Паўлю-са ды фельдмаршала Манштэйна дзвюма імклівымі лавінамі Памчалі да Волгі і на Каўказ. Над распаленай сонцам Задоншчынай узняліся хмары пылу з—пад ботаў савецкіх пехацінцаў, якія адступалі на Сталінград.

Баявыя аперацыі на ўсіх франтах разгортваліся «амаль класічна», «артылерыя праціўніка дасягнула нулявога ўзроўню», нямецкія коні да рэшты стаміліся», але «дух нямецкіх салдат — выдатны», «войскі фюрэра ўсведамляюць сваю поўную перавагу над рускімі...».

З бальшавікамі справа для экіпажа «Юнкерса-52» фактычна была скончана, усходняя кампанія выйграна. Савецкі Саюз яны ўяўлялі сабе вялізным Ленінградам, які памірае з голаду, развалу і неразбярыхі.

Чаму існаваў «Дзямянскі кацёл» з паўабкружанай шаснаццатай арміяй вермахта, якой яны везлі груз? Чатыры афіцэры люфтвафэ ў гэтым бачылі напэўна неразгаданую палітыку фюрэра. Гітлер, хутчэй за ўсё, каб парадаваць нямецкі народ, зноў падрыхтаваў ворагу адмысловы ход, хітрую пастку з Wunderwaffe. Цяпер толькі чакай наступнага сюрпрыза!

Сухашчавага і сіваватага генерала Зэйдліц-Курбаха чатыры немцы ведалі надта добра. Яшчэ ў званні лейтэнанта ён прымаў удзел у славутай бітве пад Лоддзю ў першую сусветную вайну, калі ля Бжэзін нямецкія дывізіі не толькі выйшлі з падобнага акружэння, але нават узялі ў «кацёл» рускіх. У 1941 Зэйдліц-Курбах ад фюрэра атрымаў «рыцарскі крыж з дубовым лістом»...

Карацей кажучы, Усходні фронт экіпаж «Юнкерса-52» цікавіў менш за ўсё. Немцы ўжо не сумняваліся, што заваяваную да самага Урала тэрыторыю неўзабаве вермахт перадасць паліцэйскім часцям ды хлапчукам з «Гітлерюгенд», неабсяжны край паслужыць выдатным полем для гартоўкі маладых арыйцаў, выхавання ў іх furor Teutonicus (нямецкай баявой лютасці). Усё гэта для экіпажа было ўжо раз і назаўсёды вырашана.

Чатыры немцы прагнулі свежых навін, якімі жылі і іх родзічы.

3.

Як толькі самалёт выйшаў на патрэбную вышыню і лёг на курс, а экіпаж абмяняўся інфармацыяй, штурман-радыст, вядома, зараз жа ўключыў Берлін. Магла ісці ў той момант перадача са «Шпортпляц», дзе нацысты безупынна праводзілі грандыёзныя мітынгі ды перадава-лі іх у эфір. У шлемафоны экіпажа ўварваўся рэзкі віск рэйхсміністра Гебельса:

— ...Гэтая вайна — за сыравіну і хлеб! Гэтая вайна — за каўчук і жалеза! Гэтая вайна — за лебенсраўм (жыццёвы прастор) для немцаў! Гэтая вайна — за нашае пяршынства ў свеце! Гэтая вайна — за Тысячагадовы Рэйх! Дык загадвай жа нам, фюрэр, мы ідзем за табой!

У адказ рэйхсміністру з горлаў шматтысячнага натоўпу вырваліся тры здвоеныя грамы:

— Зіг гайль!

— Зіг гайль!

— Зіг гайль!

Затым мужчынскі хор апавясціў:

Мы крочым усе ў пахо-од!
Няхай валіцца ўсё ў друз!
Сёння валодаем Еўропай,
Заўтра ля нашых ног —
Цэлы свет!..

Тут спеў абарваўся — радыё пачало перадаваць чарговую зводку. Не хаваючы хвалявання, дыктар доўга пералічваў прозвішчы англійскіх генералаў ды старшых афіцэраў дваццаціпяцітысячнага гарнізона ў Тобруку, які напярэдадні здаўся Ромелю.

Пасля пераможных фанфар заігралі ўрачыстую прэлюдыю Ліста — экіпаж агарнўла новая хваля ўздыму, Чатыры немцы ўбачылі сябе раптам ужо ў спякотных афрыканскіх пясках пад камандаваннем нацыянальнага героя трэцяга рэйха, гэтай праслаўленай «лісы пу-стыні» — Эрвіна Ромеля.

Вось яны, шчасліўцы лёсу, народжаныя не раней, не пазней, а менавіта ў гэты гістарычны момант, перапоўненыя гордасцю, што належаць да нацыі Herrenvolke (звышчалавекаў), у машынах з малюнкамі бубновага туза, галавы кабана, лістка канюшыны, матылька ды іншых пазнавальных знакаў на тысячах кабін, па загаду незвычайнага генія, які даў ім мэту і крыллі, імкліва нясуцца ў прастору гісторыі па гэты самы «каўчук, хлеб, лебэнсраўм, першынство ў свеце» ды славу для вялікай Германіі.

Версаль прыдумала нахабная Англія, каб абяззброіць паўднёвую суседку-саперніцу, адабраць ад яе ўсё, што дае краіне сілу і моц — Германія калоніі свае верне з працэнтамі!

Але ж сялібы з ганачкамі ў цянёчку пад пальмамі і краявідамі на плантацыі, са слугамі-неграмі — для знямоглых старых з тылавых каманд Тодта[2]. Члены экіпажа ў баявых часцях, якія складаюцца з такіх жа адчайных зухаў, ад Тобрука раптоўна паварочваюць на Ус-ход і маланкавым выпадам пратыкаюць Кіпр ды Суэц. Перарэзаўшы важную жылу Вялікай Брытаніі, тут жа перакідваюцца ў Казахстан-скія стэпы насустрач Паўлюсу і Манштэйну, каб замкнуць кола.

«Перапоўненыя ўздымам, які спарадзіла ў нас прага крыві, лютасць і віно, мы дружна крочым у нагу, упэўнена ставячы падкаваны бот. Нястрымана набліжаемся да ворага. Дзікая прага знішчэння ап'яніла нашы мазгі. Мужчыне вядома многа ўзнёслых радасцей, але самая прыемная — асалода, адчутая пры таптанні чужой зямлі, забіванні...» [3]

Гэтай «асалоды» пад штандарамі вермахта члены экіпажа самалёта паспыталі ўволю.

Штурман-радыст, мажліва, мінулую ноч гасцяваў у афіцэраў палявой жандармерыі. «Жандармамт» Полацка размяшчаўся ў будынку новай школы. Яе кватаранты пад столь настаўніцкай вешалі савецкую карту і зараджалі парабелумы. Капітан фельджандармерыі, імітуючы папулярнага

радыокаментатара Дзітмара, крычаў:

— Альзо, ад японскіх самураяў марская пяхота ЗША драпае праз атолы, каралавыя рыфы Ціхага акіяна ў Аўстралію! Нямецкія часці з Расіі кідаюцца на дапамогу японцам! Ужо селі ў караблі! Увага, перасякаем зараз Індыйскі акіян! Падплываем да Сіднея, збіраемся высаджвацца на бераг! Вось і — п'яныя янкі! Ахтунг, падрыхтавацца! Айнс, цвай, драй,— фоер!

Уся кампанія ўскідвала пісталеты, і ў англійскі дамініён упіваліся дзесяткі куль, покуль карта не зляцела на падлогу.

Капітан загадваў дзіравую прасціну вешаць зноў.

Наступным этапам захапляючай экскурсіі была Англія, затым — Лацінская Амерыка. У ЗША разрадзілі па абойме, ад чаго школьная карта разляцелася на кавалачкі.

Хіба снілася такое салдатам Напалеона, Карла Вялікага, Гая Юлія Цэзара, Аляксандра Македонскага?!

4.

Я да сённяшняга дня не перастаю здзіўляцца, як гэта «шалёнаму фюрэру» ўдалося ўбіць у галаву сваім грамадзянам аж так глыбокую веру ў слушнасць яго людаедскіх ідэяў, злачынных планаў, што пераважная большасць нямецкіх рабочых, сялян, служачых, інжынераў і настаўнікаў — бацькі дарослых дзяцей і юнакі — тварылі чорную справу дружна, свядома, з запалам насуперак элементарнай логіцы і агульнапрынятым нормам чалавечых адносін.

Доктар Гайнц у паўабкружаную армію пад Дзямянск вяртаўся з пабыўкі па сваёй ахвоце датэрмінова. Калі штурман, эканомячы акумулятары, выключыў радыё, доктар праз ліхтар «Юнкерса-52» паглядзеў у нябесны блакіт ды з цёплым хваляваннем, з дрыготкамі ва ўсім

целе пасмакаваў ужо той шчаслівы момант, калі прызямліцца ў сваіх ды апынецца ў баявой атмасферы, што, на яго думку, толькі і варта сапраўднага мужчыны.

Ні ў каго з чатырох не ўзнікала ніякіх сумненняў, хоць перш за ўсё ім трэба было падумаць, што і на двухкіламетровай вышыні трэба быць напагатове, бо няўмольнае жыццё ўжо ўключыла іх у бяздонны расход вайны.

Бортмеханік Лебек расхіліў біноклем на бакавым шкле паштоўкі з голымі актрысамі ды пачаў разглядаць зямлю.

Пад крылом паплыла спаленая ўшчэнт лясная вёска.

На пажарышчах кешкаліся людзі — даставалі з друзу гаршкі, абпаленыя вёдры.

Дрэвы ля былых селішч стаялі з пажухлым лісцем.

Абгарэлыя пячныя каміны сумна цягнулі да неба свае куксы...

— Эх, папсавала вайна ландшафт! — тыцнуў Лебец цейсам уніз.— Паваленыя платы, сухія, як, венікі, кусты!.. І гэтыя старыя ліпы не аджывуць ужо!.. Хіба праз гадоў дваццаць зелень адрасце!.. І абарыгенам-беларусам даводзіцца цярпець!..

— Вярзеце сентыментальнае глупства, Ганс! — абрэзаў борт-механіка капітан.— Якая нам справа да гэтага? Зразумейце вы ein für allemal[4] — нам важны толькі вайсковыя аргументы! Фюрэр сказаў: «Будзьце бязлітаснымі, дзейнічакце смела і без усялякай там маралі: гэта найбольш гуманны спосаб ваяваць, бо страх загоніць праціўніка ў казіны рог і нам спатрэбіцца менш крыві!» О-о, я вам скажу, гэта словы мудрага прарока! Цяпер і сляпы бачыць, што вайну вядзем справядлівую, а немцам яна прыносіць вялікую асалоду! Чым мы былі б з вамі, калі б не яна? Вядома, немцы не такія вытанчаныя ды адукаваныя, як французы, але ж лёс менавіта нас выбраў як носьбі-таў грандыёзнага

абнаўленне свету, якога не было з біблейскіх часоў!

— Яволь, шэф! — скарыўся бортмеханік.— Я згодзен з вамі.

Капітан, палічыўшы, што адчытаў падапечнага залішне строга, пастараўся згладзіць уражанне ад сваіх слоў. Не гледзячы, з кішэнь-чыка на баку крэсла дастаў пляшку «Марціні». Выняўшы зубамі корак, адхлябнуў віна ды спытаўся бортмеханіка:

— Спрабуеце?

— З ахвотай!

Пілот велікадушна дазволіў частавацца і астатнім. Плоская бутэлечка з бліскучай этыкеткай абышла ўсіх.

— Данке!

— Данке зеер!

— Данке шён!

Немцы адразу адчулі ва ўсім целе цяпло і лёгкае галавакружэнне. Капітан з ноткай апекуна гаварыў далей:

— Альзо, вы, Ганс, не да канца ўмееце цешыцца жыццём. Выпускаеце з—пад увагі галоўнае. Знаходзіце нейкія калючкі, звярта-еце ўвагу на глупства, паддаецеся мяшчанскай жаласлівасці. Каго тут шкадаваць? — кінуў ён уніз.— Гэтых агідных шчуроў, гнойных сала-мандраў, выроднага племені «унтэрмэншаў», якім нейкі дурны ўладар калісьці дазволіў навучыцца чытаць і пісаць, хоць яны здольны толькі на тое, каб радзіць орды недачалавекаў?!

— Яволь, капітан!

Пілот быў малады, настрой яго хутка мог перайсці ў другую крайнасць, а віно падбівала выліваць свае крыўды.

Звяртаючыся да ўсяго экіпажа, ён ужо неўзабаве заныў:

— Безумоўна, калі глядзець з глабальных маштабаў,— мы тут рымляне XX стагоддзя, місіянеры. Аднак, майнэ кэрлен[5], гэта толькі адзін бок медаля. Калі чэсна гаварыць, то трэба прызнаць: занесла нас сюды — самому чорту ў задніцу!

І Ляўфэршток пачаў ужо скардзіцца на свой лёс:

— Што нас, нікчэмных фурманаў, на гэтай дапатопнай рыкшы, ціхаходным «Юнкерсе-52» — транспартнай машыне з часоў вайны ў Іспаніі — чакае ў смярдзючай Расіі на сумнай трасе з пастаяннай вышы-ёй у 2000 метраў з—за ўяўных «лясных бандытаў»? Вартуй кожны дзень, як пракляты, кнігаўчыны яйкі! [6] Во, у сонечнай Італіі бралі на борт дэсантнікаў Отта Скарцэні з самім Максам Шмэлінгам[7], вазілі нават генералаў! Са штурманам Гофманам пашэнціла везці самога фельдмаршала Герынга, калі той гасцяваў у дучэ!..

Унізе паказаліся лясы Расоншчыны. Неабсяжны дыван хвалістай зеляніны, рассечаны прасекамі, здаўся немцам мяккім, як аксаміт, лагодным і свойскім. Чыгуначная ветка пачала раптам некуды знікаць, расплывацца, потым не стала яе відаць зусім, як штурман ні прыглядаўся. Пад прамым вуглом і наўскасяк распісвалі лес прамыя, як палёт стралы, візірныя прасекі, але ўсе яны былі без рзек і тэлеграфных слупоў.

— Вас іст лёс? [8] — здзівіўся капітан ды падагнаў штурмана: — Вільгельм, пеленг!

— Момэнт маль! [9]

Але чыгункі штурман так і не знаходзіў. Давялося даверыцца компасу:

— Курс46!

Што за ліха, яшчэ зусім нядаўна кантакт з зямлёй ён тут трымаў візуальна, пе патрэбен быў ніякі компас! Бытта з вялізнай карты з жывым ландшафтам нехта

ўпарта гумкай сціраў дзень за днём палатно дарогі, таму з кожным днём пуць з рэйкамі выявіць рабілася цяжэй.

«Няўжо брыгады Тодта пуць накрываюць маскіровачнай сеткай і галінкамі камуфляжу на такім доўгім адрэзку? Рабіць ім няма чаго!»

— У чым справа, донэрвэтэр?! Макс, вазьмі ніжэй! — кінуў штурман пілоту, з якім быў на «ты».

Незвычайную з'яву Ляўфэрршток заўважыў таксама, таму адразу штурмана зразумеў:

— Вір шаўэн гляйх! [10]

Няўклюдны «Юнкерс-52» пайшоў у віраж ды пачаў збаўляць вышыню. На шкале вышынямера стрэлка паказвала 1800 метраў, 1500, 1000, 200...

Ад паветранай хвалі, выкліканай прапелерамі, захісталіся ўжо і верхавіны дрэў, толькі штурмана цікавіла не гэта. Перагнуўшыся ўвесь, ён уважліва разглядаў масіў, які імкліва цёк «Юнкерсу-52» пад жывот. Пілот рабіў віраж за віражом, вёў машыну зігзагамі — страчаны арыенцір самалёт абавязкова павінен перасячы!

Нарэшце Гофман убачыў тое, чаго шукаў. Убачыў ды нічога не зразумеў.

У выразным і прамым, як вучнёўская лінейка, калідоры, што на тры-чатыры секунды паказаўся пад імі, стаялі дзесяткі, а мажліва, і сотні фурманак, наладаваных пяском і жвірам, рэйкамі ды шпаламі. Ад фурманак разбягаліся ў кусты людзі, узбрыквалі жарабяты. Ахопленыя жахам жанчыны лавілі дзяцей і таксама ляцелі ў гушчар. На пянёчках стаялі мужчыны ў напаўвайсковай форме ды энергічнымі ўзмахамі рук паказвалі на неба...

Усё выглядала на тое, што ў лес сагналі мноства сялян, каб пракладваць пуць.

Але ж чыгунка тут ужо існавала, па ёй — штурман памятаў добра — яшчэ зусім нядаўна хадзіла шмат паяздоў на Ідрыцу — Дно, ён прызвычаіўся яшчэ здалёк заўважаць дымкі паравозаў!

І чаму камандзіры, што махалі рукамі, не мелі — ён дакладна паспеў заўважыць — нямецкай формы?

Гофман з недаўменнем зірнуў на пілота. Той якраз, увесь сканцэнтраваны, браў на сябе штурвал — выводзіў няўклюдную ма-шыну з непрывычнага для яе глыбокага піке. Штурман насцярожыўся і толькі паспеў удыхнуць у сябе паветра, як страшэнная адцэнтрабеж-ная сіла пачала ціснуць яго ў крэсла, ад чаго ён ледзь не страціў прытомнасці.

5.

Што адбывалася тады ў партызанскай зоне ля Дрысы, магу сказаць больш ўпэўнена — з многімі героямі незвычайнага выпадку давялося гутарыць, бо ездзіў на месца падзей, каб самаму разабрацца — што, дзе і як усё здарылася, ды зведаць вядомы літаратарам «эфект прысутнасці».

Ветэраны расказвалі,— сонца ў той дзень так напякло паветра ў лесе, што гарачыня стала задухай. Жаданага халадку людзям не давалі ўжо ні векавыя сосны, ні вільгаць ад блізкай ракі ды балота. Да адурэння пахла разагрэтым мохам, хвояй і багульнікам, а ўсё навокал было напоўнена трэскам страказы і цягучым, як мёд, пчаліным гудам. У такі час людзей звычайна хіліла да сну, аднак у партызанскім лагеры на пару гадзін замерлі толькі камары; брыгады жылі звычайнымі клопатамі.

У памяшканнях напаўзямлянначнага тыпу, куды немцы, разбамбіўшы лясныя вёскі, выціснулі партызан, многія з хлопцаў дзелавіта рыхтаваліся ісці на заданне.

Вярталіся з далёкага паходу аслабелыя разведчыкі.

Перад маляўнічым жыллём мужчыны рамантавалі зброю і абутак.

Пад павеццю і каля кухні дзяўчаты ў жорнах малолі жыта з новага ўраджаю, стралялі гарэзлівымі вачыма ды хіхікалі.

Паміж дарослымі, згараючы ад цікавасці, снавалі туды-сюды абвешаныя драўлянымі фінкамі ды аўтаматамі хлопчыкі з сямейнага лагера. Самае значнае, на іх думку, адбывалася ў той момант звод-даль ад зямлянак, на прыкрытым густым верасам узгорку. Узбуджа-ныя хлапчукі стараліся праціснуцца цераз дарослых.

Там сапраўды было на што дзівіцца.

На ўзгорку брыгадны разведчык Ладо Герашвілі маляваў карці-ну. Вялізная (паўтара метра на два!) прасціна з суравога палатна была нацягнута паміж бярозак, а фарбай майстру служыў разведзены газай гудрон, якім асфальтуюць дарогі. Правая частка палотнішча яшчэ пуставала, а на левай віднеўся труп амаль голай дзяўчыны. Рухавы малады грузін, макаючы пэндзлем у банку з шэра-жоўтай вадкасцю, то старанна папраўляў мілавідны тварык, то размашысты-мі мазкамі на вольным баку прасціны спрабаваў накідаць контуры забойцы.

Вакол грузіна ўтварылася цеснае кола зявак. Людзі замерлі перад карцінай і мастаком у самых розных позах.

Пажылы дзядзька, пакінуўшы зводдаль фурманку, застыў з пугай у руцэ.

Дзве засмучоныя кабеты з Краснаполля павесілі на сагнутыя рукі кошыкі з грыбамі.

Разведчык у кубанцы трымаў на повадзе каня.

Круглатварае дзяўчо прыціскала да грудзей сіта з сушанымі ягадамі.

А чарнявы хлапец, павярнуўшы аўтамат каваным

прыкладам уверх, рукаяткай нагана калоў на ім арэхі, жаваў поўныя зёрны ды таксама не адводзіў ад забітай позірку; ад нагана да пояса ў яго цягнуўся алюмініевы шнур пацерак — ланцужок ад ярша, якім нем-цы чысцілі вінтоўкі.

— Ах, Нінка — вылітая! — уздыхнуўшы, пацвердзіла жанчына з кошыкам.— Казалі, што надта падобная, а яна — і праўда такая!

Мужчына з пугай у руках прыехаў здалёк — аж з Сялявішч, і ні-чога не разумеў. Кабета на мясцовым дыялекце пачала яму тлума-чыць:

— Дацка Піліпа і Волькі з Краснаполля! Немцы прыперліся нісцыць вёску. Нінка паспела з маёй больсанькай дзяўцынкай выска-цыць, аз за хлявы ды спахапілася — бялізны для свайго Ладо не ўзяла! Вярнулася дахаты, палезла ў куфар, а яны цераз акно яе ўбацылі ды цапнулі! Вывалаклі на двор, згвалцілі, пырнулі стыком і спурнулі ў агонь дзяўцынку — хата ўзо гарэла! Ох, і ўбівалася Волька! А ўзо грузі-ін... не еў, не спаў, месца сабе не знаходзіў ды схуднеў на трэсацку!.. Ацухаўся і адразу стаў ЯЕ маляваць! Бабы льнянога палатна яму назнасілі па кавалацку. Пассываў сабе яго, во, і выводзіць пэндзлем каторы дзень! Нацальства нават у разведку не пасылае з—за гэтага!

Малады разведчык у кубанцы, звяртаючыся да фурмана, пакпіў з кабеты:

— Адразу відаць — Расоншчына: «Кірпіцынку пад бацынку, а пясоцніцу ў кісэнь!..»

Але панылы дзядзька ў мове жанчын нічога смешнага не знайшоў. Ён адно цяжка ўздыхнуў, паківаў галавой ды сцвердзіў:

— Перажывае хлапец.

— А што думаеш?! — умяшалася другая жанчына.— Нінін брат, Васіль, грузіна ад смерці ўратаваў! Служылі разам у войску. Васіль кантужанага таварыша аж з—за

Журмун на гарбу пёр!.. Ніна маці, Вольга, грузіна выхадзіла, яе Піліп раздабыў хлапцу ў Расонах сякое-такое адзенне, шчэ і з партызанамі пазнаёміў ды за гэта абое — на табе, адзінай дачкой паплаціліся! Бедная Вольга, не ведала, што згіненне на сваё дзіця вылечвае!..

— Ён не вінаваты, што аж так убадзюрыўся[11]!

— Скажаш ты! Калі б грузіна не лячылі, не было б калі яму ўбадзюрыцца і Нінка засталася б жывой, кожны табе дурань гэта пацвердзіць!

— Ой, што такое?!.

Стала чуваць, як гудзе самалёт. Недзе паласнула кулямётная чарга, пачуліся адзіночныя стрэлы, а рэха грамавым раскатам паўтарыла іх у сасновым бары, дало адчуць, які лес глыбокі і неабсяжны — бы акіян.

— Нейкі дурань па самалётах смаліць! — насцярожана прыслухоўваючыся, буркнуў нехта з мужчын.

Бабы падтрымалі:

— Іграюцца, як дзеці, толькі немцаў дражняць!

Самалёты над лагерам пралятталі не раз, і партызаны па іх часта стралялі. Людзі пабурчэлі для парадку, сваю ўвагу на гуках затрымалі адно хвіліну.

—...І не пацалаваў нават. У Грузіі, казуць, такая завядзёнка. Пасля вайны думаў завезці Ніну ў сваю Абхазію ды азаніцца. Бедны, як кахаў — аз дзіва!

— О-о, грузіны — ярыя! — пацвердзіла другая жанчына ды звярнулася да дзяўчыны з сітам: — А Нінін твар, кажуць, з цябе маляваў, праўда?

— Два тыдні трымаў мяне на версе,— разгубілася пуцалаватае дзяўчо і пачырванела.— Прыцоску мне зрабіў, як у ЯЕ была... Хварба ўсё разлазілася... Змые бензінам, вытра насуха ды зноў малюе...

Раптоўнае гудзенне заглушыла іх словы. Над галовамі людзей паказаўся з гафрыраванага металу жывот «Юнкерса-52». На шырокіх крылах і хвасце чарнелі крыжы ў жоўтым авале, за самалётам цягнуўся смаляністы дым. Выплыўшы з—за крон, масіўны самалёт засланіў паўнеба, запоўніў гулам і грукатам наваколле, і здавалася,— завібрыравалі ствалы сосен, вось-вось пасыплюцца шышкі.

Чубаты хлапец ад радасці выпусціў наган, ускінуў аўтамат і даў уверх доўгую чаргу. Маторы так раўлі, што аўтаматнай чаргі не было чуваць. Толькі жанчын абдало гарачымі гільзамі і яны з жахам пападалі на верас, пацягнулі на галовы хусткі. Партызаны на кабет нават не звярнулі ўвагі.

Машына рэзка пайшла на зніжэнне. «Юнкерс-52» знік на нейкі момант за дрэвамі, а потым кіламетры за тры ад узгорка ўрэзаўся з трэскам у лес

Адзвінела рэха. Наступіла раптоўная цішыня.

— Збіў?!. Хлопцы, далібог, збіў! — залямантаваў на ўвесь лес ашалелы ад радасці юнак, ловячы за ланцужок наган.— Бачылі, як яго я секаную, бачылі?!. Не, вы ба-ачылі?!.

Фурман астудзіў хлапца:

— Гэткую махіну з твайго драбавіка так і саб'еш, а як жа!

— Не верыш? Ы-ы!..

— Ад Пераправы рубанулі па ім з «дзегцяра»!— падказаў разведчык у кубанцы.

— Вах, збылі?!.— дайшло нарэшце і да Герашвілі.— Збылі? Почыму стаім?!

Пасля кароткай разгубленасці мужчыны, хто верхам, хто на фурманцы, памчалі стрымгалоў за раку. За імі кінуліся і перапалоханыя хлапчукі.

6.

Ладо з таварышамі прымчалі на месца: там ваўсю ішла страляніна, і малюнак перад імі паўстаў страшны.

Лес быў паламаны і разварочаны, бытта віхурай. Вялізны чаўнок «Юнкерса-52» з абрубкамі крылаў і пярэднім маторам з пагнутым, як барановыя рогі, прапелерам павіс метраў з пяць над зямлёй і блішчэў дзюралевай арматурай,— яго грунтоўна ўшчамілі дрэвы. Левую і правую плоскасць з маторамі непадалёк заклініла ў гушчары, адтуль далятала патухаючае шыпенне газаў ды несла рэзкім смуродам перагару.

Металёвыя плоскасці сосны і елкі скасілі цэлай паласой, і абрубкі камлёў бялелі рванымі зрэзамі на розных узроўнях. Сіла інерцыі, з якой падала машына, была такая, што некаторыя елкі вывернула з карэннем.

На апошніх метрах падзення алюмініевую сценку перакошанага борта распароў камель сасны і ў баку «Юнкерса-52» выразаў вялізную пашчу, праз якую дзве тоны ладунку вылецела вон. Сярод уздыбленых абломкаў сосен і ламачча на лясным падсціле бялелі тысячы салдацкіх пісем, ля разбітых скрынь — рассыпаныя веерам банкі кансерваў, круглыя, як для гуталіна, скрыначкі шакаладу, крыжы і медалі, рознафарматныя пакеты і пакецікі ды мноства бутэлек з віном, сярод якіх — цяжка паверыць! — валяліся нават цэлыя.

Выяўляецца,— пасля падзення экіпаж, дайшоўшы да памяці, цераз гэтую самую дзірку ў борце выскачыў на зямлю. Паблізу праходзілі разведчыкі. Немцы пачалі стральбу з пісталетаў і паранілі нашага. Партызаны адкрылі страляніну ў адказ і дваіх ворагаў забілі. Хлапец, што нядаўна шчоўкаў перад карцінай арэхі, разабраўшыся, што да чаго, аўтаматнай чаргой скасіў яшчэ аднаго. Чацвёрты немец кінуўся ўцякаць. Разведчыкі ламанулі за ім.

Доўгага і белабрысага немца партызаны абкружылі аж у балоце. Разгарачаныя і злыя за параненага, разведчыкі прыкончылі б немца на месцы, калі б не Герашвілі. Грузін абхапіў яго рукамі, залямантаваў:

— Прэч! Ён — мой! Ныкому нэ аддам!... Он мнэ патрэбны, прэч!

Разведчыкі паспрабавалі вырваць немца з учэпістых рук грузіна, абураліся:

— Ты што, фашыста пашкадаваў?

— Мо ён Косцю Балабановіча параніў, а мы будзем цацкацца з ім? Адыдзі па-добраму!

— Ён мнэ патрэбен, панымаіш? — цвярдзіў грузін сваё. — Нынку пысаць трэба, панымаіш?! Натуру фашыста ў мінэ нэт, панымаіш? Мнэ очынь патрэбін, ныкому нэ аддам, панымаіш? Это — мой натура, рускым языком гавару, панымаіш?

Грузіна ў брыгадзе паважалі. Астыўшы крыху, хлопцы вырашылі:

— Ладна, чорт з ім, калі прыліп да фрыца як смала! Завядзем у штаб — нікуды ад нас не дзенецца!

Тым часам да самалёта збегліся ўжо ледзь не ўсе, хто быў у лагеры,— жарты, такое здарэнне! Людзі з жахлівым захапленнем разглядалі забітых лётчыкаў, краталі дэталі «Юнкерса-52», набіралі, хто колькі мог, трафеяў і адыходзіць не спяшаліся.

Разведчыкі, паклаўшы на сялянскую фурманку параненага сябра, пакідалі на сена рэчы экіпажа і гурбой накіраваліся ў штаб.

Высокі і выпеленгаваны немец у мундзіры лётчыка, з сінім шалікам на шыі, з рукамі, скручанымі вяроўкай за спіну, трымаўся ганарліва, на партызан глядзеў з выклікам, аднак ішоў, куды яму загадвалі. Спадарожныя хлапчукі хваліліся нямецкімі крыжамі, пыр-скалі адзін на аднаго адэкалонам, мяняліся

трафеямі. Разахвочаныя партызаны апавядалі адзін аднаму, з чаго па самалёту стралялі. Кожны бажыўся,— менавіта ён збіў «Юнкерса-52». На хаду штыкамі адкрывалі кансервы, бутэолькі ды смакавалі віно. Злосць прайгала, абураліся на немца для парадку. Зрэдку хто—небудзь замахваўся на палоннага ды гыркаў:

— Ы-ых, шчэ воўкам глядзіш, гад?! З'еў локшыны і фанабэрыш-ся?! Пачакай жа, фашыстоўская морда, доўга пяліць слепакі свае не будзеш!..

Ладо хлопцам крычаць на немца дазваляў, але не адставаў ад яго ні на крок.

7.

У брыгадзе камандзіры пайшлі якраз на заданне, пакінулі за старшага мужчыну сярэдніх год, слабога здароўем, чалавека стрыма-нага і мудрага, камісара — Пятра Іванавіча Максімава.

Допыты палонных камандаванне лічыла карыснымі для развед-чыкаў урокамі, таямніцы з іх не рабіла. Цікаўныя да ўсяго партызаны ўвялі штурмана ў штаб гурбой. У разведку бралі самых атлётаў — хлопцы адразу запоўнілі памяшканне, завалілі падлогу трафеямі. Камісар уважліва перабраў атрыбуты лётчыкаў — новенькія планшэты ды іншае, што было ў рукзаках. Слыніўшыся на «зольдатэнбух» палоннага, Максімаў адгарнуў вокладачку:

— І тут «Дзесяць запаведзяў»?! Дыпламаваныя рыцары! [12] От жа фашыстоўская крывадушнасць!..— Прачытаў: — «Віль... Вільгельм Гофман, год нараджэння 1917». Фота нібы яго. Ага, яму — дваццаць пяць. Гэта ты — Гофман? Ханулавіч, спытайся, калі ласка.

Сярод трафеяў партызаны знайшлі ладную нікеляваную скрыначку з наборам інструментаў для аперацыі. Прыціскаючы да грудзей каштоўны падарунак сяброў, брыгадны хірург Бергман стаў перакладаць.

Тым часам абкружаны партызанамі штурман яшчэ ніяк не мірыўся з тым, што надзея адбываецца наяве. Усё здавалася яму непаразуменнем, кашмарным сном. Ён спадзяваўся — з гушчару вось-вось вынырнуць жандары з ваўкадавамі, за імі — роты паліцыі і карныя кагорты суайчыннікаў разнясуць у момант асінае гняздо «лясных бандытаў» і вызваляць яго.

Гофман не раз думаў і пра свой канец. Яго смерць упісвалася ў рунічныя легенды і прачытаныя кніжкі, прыняць яе нарыхтаваўся, як належыць нямецкаму мужчыне і салдату. Канец уяўляўся на вачах у Landser-аў, сярод сцягоў, фанфар і грукату барабанаў, калі ён з пісталетам у руцэ, выхапленым на бягу, з палаючым тварам і думкамі пра фюрэра, які яму ўсміхаўся з трыбуны, пасля стрэлу каварнага ворага асоўваецца з лёгкім паўабаротам на зямлю, пасля чаго наступае радасна-трыумфальны адыход у краіну славы, вечнага шчасця і асалоды. Агарнуў адчай, што з—за звычайнай выпадковасці — перабітай дурной куляй сяміміліметровай меднай трубкі маслапро-вада — ён, запраграмаваны вышэйшай воляй для грандыёзных падзей, сярод агульнага трыумфу ды перамог вялікай Германіі заканчвае жыццё так ганебна — у дзікім, прымітыўным лесе, сырой камарыльні, пра што нават ніхто не даведаецца. Мужчынскі гонар прыглушаў у ім маладушнасць. Прысутнасць тыпаў у разнастайнай вопратцы, прыставанне і кпіны прымушалі падцягнуцца, выдаваць сябе за бравага гусара.

На камісарава пытанне немец толькі крыва ўсміхнуўся пакусанымі да крыві вуснамі, а вочы яго бліснулі злымі атеньчыкамі.

— Ты бачыш, яшчэ і бычыцца, разыгрывае абражаную нявіннасць! — здзівіўся Пётр Іванавіч.

Камісар падагнаў перакладчыка:

— Няма часу нам з ім цацкацца, чакаю адказу!

Хірург паўтарыў пытанне.

Поўны злосці, палонны яшчэ крыху памаўчаў, тады загаварыў. Адказ яго быў рэзкім, як кулямётная чарга:

— Чаго ўставіліся, цікава? Не сумнявайцеся, перад вамі — сапраўдны штурман-радыст авіяцыі той арміі, што заваявала ўсю Еўропу, захапіла ўжо і палову вашай Расіі! Шайка у вас тут сабралася шматлікая, мяне вы аднаго, вядома, адолелі, стаю перад вамі бяссіль-ны, але вы ўсе — годныя літасці недабіткі, што пазашываліся ў лясны гушчар! Чаму не сунеце носа ў Полацк, Мінск, Віцебск, Невель?

Тут ён з пагардай абвёў усіх вачыма:

— Дык ведай жа, баязлівы рускі зброд, я — немец, ва мне палае магутная сіла германскага духу,— я гатовы да вашых прымітыўных катаванняў ды здзекаў і змагу памерці з годнасцю, як паміралі ўсе нібелунгі! Я трыумфую над вамі! Перадай гэтай большавіцкаму тыпу, нікчэмны яўрэй, што маю яму сказаць толькі адно: не засталося ў парабелуме ні аднаго патрона, інакш жывым вы мяне, праклятыя рускія свінні, не ўзялі б!

Насцярожаныя партызаны пераглянуліся. Позіркамі хлопцы бытта казалі:

«Во, які трапіў фрукт, таварыш камісар, мы ж вам дакладвалі, а дурань грузін за яго яшчэ і заступаецца!»

— Усыпаць гаду пяцьдзесят шомпалаў! — параіў невялічкі ростам падрыўнік Лысенка.

Максімаў стрымана кінуў:

— Бізуны ў нас, Яфім, адмяніла Кастрычніцкая рэвалюцыя. Зараз мы — на тэрыторыі «Расонскай савецкай рэспублікі», і законы ў нас тыя самыя.

Не спяшаючыся, камісар выняў з кабуры свой «ТТ», дастаў з яго абойму, а пісталет паклаў перад немцам на стол. Дадаючы адзін патрон, запрапанаваў:

— А ты, ваяка, на, страляйся тут!

Разведчыкі перасталі нават дыхаць і з насцярожанай цікавасцю ўставіліся на штурмана. Немец пісталета не браў.

Ён потым і сам не разумеў, чаму пры адпаведным эмацыяналь-ным настроі не павёў сябе згодна са сваімі прынцыпамі. Няўжо збаяўся ўсё ж такі смерці? Прапанова была занадта неспадзяванай? Узнікла надзея? Бо з учынка партызанскага камандзіра выходзіла —-лесавікі якраз не мелі намеру яго прыкончыць, аб чым у Полацку пратрубілі ўсе вушы.

Палонны і далей падпіраў галавой грубыя сасновыя бярвенні з сухой карой на столі, але пыха яго некуды падзелася. Выгляд ён цяпер меў разгубленага маладога інтэлігенціка, а светла-сіні мундзір з чатырма сярэбранымі чайкамі на лацканах, з арлом і свастыкай на грудзях, са стужкай ад жалезнага крыжа ў пятліцы нібы пабляклі. Усе атрыбуты войск фельдмаршала Герынга, накінуты на шыю сіні шалік ды залаты пярсцёнак на пальцы ў абстаўленай па-спартанску паўзямлянцы выглядалі недарэчна, па-аперэтачнаму.

Партызаны толькі хмыкнулі. Начразведкі Васіль заўважыў:

— Яны заўсёды так. Фанабэрацца, фанабэрацца, а дасі добра ў морду — робяцца шаўковымі!

Камісар прамаўчаў. Зарадзіўшы «ТТ» зноў ды сунуўшы яго ў кабуру, Пётр Іванавіч хвіліну глядзеў на палоннага, мяркуючы, што з ім рабіць.

— Ага, страляцца ты не хочаш — збіраешся яшчэ жыць, — павёў гутарку, каб адцягнуць рашэнне.— Тады і гаварыць са «смярдзючымі тыпамі» будзеш. Зрэшты, мы пра цябе амаль усё ведаем з тваіх жа дакументаў, што можаш яшчэ дадаць? Перакладчык, даруй яму хамства — ад гэтых вылюдкаў іншага не дачакаешся.

Адводзячы ад хірурга вочы, немец загаварыў мякчэй:

— Я ўсяго — салдат, гаспадзін афіцэр, і выконваў загад

свайго начальства.

— Гэта мы ўжо чулі тут не ад аднаго цябе,— буркнуў камісар.— Загады бываюць розныя, у тым ліку і злачынныя, ты за іх не хавайся, калі трапіў нам у рукі,— нясі адказ. Сюды мы вас не клікалі.

Палонны па-хлапечаму агрызнуўся:

— Вы б мяне ніколі не атрымалі, калі б куля не перабіла маслапровад, пярэдняе шкло ў ліхтары не заліло вадкасцю ад матора, не закрыла пілоту агляд!

Ужо цалкам спакойна Максімаў паглядзеў на палоннага вачыма старэйшага на цэлае пакаленне чалавека і як бы пашкадаваў юнака:

— Так ці інакш, а — збілі. Нашы хлопцы малайчыны — з такой зброі зрабіць гэта не проста. А ты, пілот, шчасліўчык! Тарарахнуцца з трохматорнай махінай у самую гушчыню лесу на такой хуткасці ды застацца цэлым? Сам разумееш, такое бывае не часта.

— Давід Хануілавіч, пацікаўся, чаму яны ішлі гэтак нізка над лесам, што іх прымусіла, у немцаў жа цвёрды маршрут?!

Гофман успомніў, як папрасіў пілота весці самалёт ніжэй, і пра ўсё расказаў.

— Вашы лётчыкі не ведаюць, што адбываецца на чыгунцы Полацк — Ідрыца — Дно? — ажывіўся камісар. — Неверагодна!

З трафейнага планшэта Пётр Іванавіч выняў лётную карту, разгарнуў на нямецкіх рукзаках ды кіўнуў штурману падысці.

— Глядзі сюды! У нас тут квадратам сто на сто кіламетраў партызанскі край — «Расонская рэспубліка». Вермахт рассякаў яе на дзве часткі ланцужком бункераў: уздоўж чыгункі да самай Ідрыцы сядзелі вашы гарнізоны — часці вермахта, жандармерыі і бобікі. Гэта нам надта невыгодна, таму пуць мы

ліквідуем. Шпалы, рэйкі адвозім прэч, палатно раскопваем, масты ўзрываем — на працягу ўсіх ста кіламетраў. Гарнізоны з бункераў самі паўцякалі, а месцамі вытурылі іх мы. Цяпер нямецкіх апорных пунктаў тут няма.

Гофман з заклапочаным недаверам думаў. Камісар яго зразумеў:

— Хочаш спытацца — ці пад сілу такое «лясным бандытам»? У нас ідзе вайна народная. На пуць выйшла ўсё насельніцтва і зараз — дабіваем апошнія кіламетры, нам ужо не зможа перашкодзіць нават сам ваш фюрэр. Так, ёсць чаму дзівіцца. Пра гэткі подзвіг калісьці будуць толькі чытаць у хрэстаматыях. Яшчэ хочаш спытацца: калі мы разбіралі пуць, што рабілі немцы? Ветка вам ой як патрэбная, вазіць — унь сюды, пад Ленінград, Дзямянск, Волхаў войскі, амуніцыю, хар-чы. Спачатку вашыя спрабавалі перашкодзіць, ды не хапіла сілы, пакінулі нас у спакоі.

Штурман стаяў перад камісарам, нібы вучань перад экзамена-тарам — увесь падцягнуты, абцас да абцаса,— і слухаў. Пётр Іванавіч хвіліну яго разглядаў. Толькі зараз кінуліся Максімаву ў вочы яго шыкоўныя чаравікі з жоўтай скуры, бліскучыя крагі ды адпраса-ваныя электрычным жалязкам, мабыць у аэрадромнай гасцініцы, нагавіцы.

— Ты цяпер, відаць, будзеш ужо спяваць пра ўсё? Зрэшты, ясна і так: машына ішла ў «Дзямянскікацёл». «Рамушаўская гарлавіна» прастрэльваецца савецкай артылерыяй наскрозь, грузы ў абкружа-ную шаснаццатую армію возіце транспартнай авіяцыяй. Нічога, неўзабаве дабярэмся і да Дзямянска. Але цябе ўжо гэта не датычыць.

8.

Камісар на хвіліну змоўк. Ён ламаў галаву — што рабіць з палонным, які для партызан ствараў клопат у лесе.

Вось тут і выскачыў Ладо.

З усёй жывасцю паўднёўца грузін папрасіў:

— Таварыш камысар, дай ёго мнэ!

— Для чаго? — здзівіўся чалавек.

— Нэт з каго пысаць фашыста! Натура нэт! Он мнэ во так нужэн дла картына! Нэміц як спэцыялна для мінэ пасланы Гітлэрам, таварыш камысар, глады на ёго!

Партызаны стрымана зарагаталі.

— Зачым сміётэсь?! Ха-ха, ім смэшна!.. Пётр Іванавіч, чылаве-кам будзь, аддай ёго мнэ!

— Ладо, ты думаеш над тым, што гаворыш? — паспрабаваў абразуміць разведчыка Максімаў.— Хануілавіч, спытайся ў немца, ці даўно ваюе.

Штурман адказаў хірургу:

— Пяць гадоў.

— На якіх франтах служыў?

— Прымаў удзел у польскай кампаніі, у пакарэнні, Францыі, Югаславіі. Вазіў дэсантнікаў на Крыт. Апошні час служыў у Афрыканскім экспедыцыйным корпусе, у генерала Рэмеля. У сакавіку перакінуты сюды. Прыпісаны да Полацкага палявога аэрадрома.

— Узнагароды?

— Жалезны крыж. За аперацыю на Крыце.

— Нацыянал-сацыяліст?

— Так точна!

— Адданы Гітлеру?

— Яволь! — штурман, не задумваючыся, шчоўкнуў абцасамі і выцягнуўся ў струнку.

— Бачыш?! Нічога, што іклаў не мае — заядлы фашыст! Яму ўсяго дваццаць пяць, а вытрэніраваны, спрытны, бы Тарзан. На хвіліну мы яго тут зламалі, але гэта няважна. Пры першым зручным выпадку цябе ён, дарагі Ладо, проста заб'е ці зарэжа!

— Пачыму — «уб'е, зарэжа»?!— з абурэннем прыстаў да камісара абражаны грузін.— Які такі «выпадак»?! Пачыму ён — лоўкі, спрытны, а я не лоўкі і не спрытны?! Я — палена, курыца, не заб'ю і не зарэжу, так?! Ён мінэ будзе забіць, а я вокам гладэць, так, па-твойму?! Ён — Тарзан, а я — заіц, так? Гытлэр мінэ забіў, так?! Нэміц сылны, был на фронце, а я не сылны, на вайне не был, так?

Разведчык ірвануў на грудзях гімнасцёрку і агаліў валасатую грудзіну з ружовымі шрамамі.

— Гляды сюды, камісар! Гляды, гляды! Ён на фронце быў, а я на фронце нэ ваяваў, так?! Ён — Тарзан, бог, спартсмен, атлёт, мінэ уб'е?! Ён і Васыля ўб'е?

Ладо кінуўся да брата краснапольскай Ніны, падняў у яго край гімнасцёркі і тыцнуў у ружовыя шрамы.

— І Васыл нэ быў на фронце, толькі адын нэміц быў?! Толькі адын нэміц — Тарзан, бог, Апалон?! Толькі фашыст спрытны?! Пачыму нэсправедлыва гаворыш, камысар, пачыму нэміц так хваліш?!

— Ладо, не псіхуй! Падкідыша з дзетдома на выхаванне просіш? Немца ж вартаваць трэба! Вам, разведчыкам, другой работы не будзе, думаеш, як толькі няньчыцца з ім дзень і ноч? Унь Аляксей Майсеевіч з Барысам Паляжаевым прывезлі з Адамава абсталяванне для другога млына. Трэба для яго тэрмінова выкрасці ў немцаў на льнозаводзе дынамамашыну ды электраматор. Ноччу пасылаю пяць разведчыкаў на льнозавод, а колькі вас застанецца? Сцерагчы такога атлёта, думаеш, проста?

Раззлаваны грузін шпурнуў кубанку аб падлогу.

— Што ты гаворыш, камысар?! Брыгадны развэдка аднаго фрыца нэ ўкараулыт, так? Па-твойму, нэ ўкараулым адын чалавек, так? Цьфу-у, таварыш камысар, пачыму нэ вэрыш нам?! Права імэіш нам нэ вэрыць?! Нэ імэіш!

Партызаны зноў зарагаталі. Разведчык вылаяўся па-грузінску.

— Таварыш камысар, чэлавэкам будзь, Пётр Іванавіч! Ва-ай, натура какой харошый, поглады на ёго — вылыты нэміц-фашыст!

— У лагеры не можаш падабраць здаравейшага?

— Унь Каралёў Раман альбо Ваня Іваненка — па метру дзевяноста! Папоў шчэ даўжэйшы! Апрані іх аднаведна — мундзіраў нямецкіх не знойдзеш?

— Ы-ы-ых, таварыш камандзір, што ты гаворыш?! Раман Егаровіч мундыр нымэцкі апране? Іванэнка мундыр фрыца адзэне?.. Ныхто нэ хоча пазыраваць фашыста, ныкога нэ ўпрашу! Всэх, всэх просыл, трофэйны папырос даваў, самагонка сколькі хочаш — ныхто нэ згадылса, а гэты — фашыст гатовы! Таварыш камысар, ён як спецыялна Гытлэрам прысланы!

Камісар пасмейваўся над мастаком, забаўляўся, бы з малым, а сам увесь час думаў.

На самай справе, што рабіць з палонным? Пакінуць у лесе проста так? Лішні клопат. Дзе трымаць, як вартаваць? Выклікаць самалёт з Вялікай зямлі? Там засмяюць — які сэнс гнаць дэфіцытную машыну з—за фронту сюды, ставіць пад смяротную небяспеку экіпаж з—за аднаго немчыка? Штурман — не фігура.

Ды і не адпускаць жа яго на ўсе чатыры бакі — абрыдлая люфтвафэ павялічыцца яшчэ на аднаго ворага. Чакаць падыходу камандзіраў? А што прыдумаюць яны?

Найразумней — расстраляць гітлераўца з—за мільёнаў пакут-нікаў, што церпяць, акрываўленыя гэткімі ж

бравымі галаварэзамі, на вялізным прасцягу ад Ледавітага акіяна да Чорнага мора, ад Парыжа да Віцебска...

9.

І ўсё ж такі камісар аддаў немца разведчыку.

Супакоены Ладо павёў штурмана да сябе.

Насуплены палонны да самага вечара прасядзеў на нарах, не могучы забыць выпадку з пісталетам. Не ўзяўшы «ТТ», ён потым стаяў перад партызанскім начальнікам, як з голым азадкам, адказваў завучана на пытанні ды гарэў ад няёмкасці. Колькі ў штабной зямлянцы было той размовы? Мінут з трыццаць. І гэтага хапіла, каб Гофман назаўсёды запамятаў, што такое сорам. Не цешыла ўжо, што не прыкончылі.

К канцу дня кацялок з вячэрай прынеслі з партызанскай кухні і палоннаму. Елі моўчкі.

Герашвілі на правах галоўнага мастака ў брыгадзе меў асобнае памяшканне і цяпер задумаўся, як удвух будуць начаваць. Намерыўся паабразаць палоннаму гузікі ў нагавіцах, ручніком звязаць рукі і ногі ды пакласці немца спаць паміж сабой і печкай, але потым перадумаў.

Герашвілі вывеў палоннага на расчышчаны ад лесу ўзгорак, дзе выстраіліся радочкі накрытых яловай карой буданоў ды цягнуліся пасыпаныя жоўтым пясочкам дарожкі. На мешаніне грузіна-беларуска-рускай моваў, ублытваючы нямецкія словы, дапамагаючы сабе яшчэ рукамі і мімікай твару, Ладо растлумачыў немцу: уцякаць няма чаго і думаць — зловяць усё роўна, тут не акупаваная тэрыто-рыя, а — зона вольнай «Расонскай рэспублікі» з Савецкай уладай, майстэрнямі зброі, млыыамі, пякарнямі, шпіталямі, сістэмай сувязі ды варты.

Немец выслухаў свайго збаўцу моўчкі.

Завёўшы палоннага ў суседні пакой, дзе былі прылады да малявання, Герашвілі загадаў яму класціся на салому, папярэдзіў: пры падазроным руху — страляе праз сценку. І цераз акно няхай, барані бог, не думае ўцякаць — на вуліцы застрэліць кожны партызан.

Палонны пакорна вымавіў:

— Яволь!

10.

Раніцой да іх зазірнуў Нінін брат — Васіль. З трывогай адчыніўшы дзверы, спытаўся:

— Ці хоць жывы тут гэты дурань, ці не задушыў яго фашыст?

— Не бойся! — супакоіў Герашвілі.

— Ха, ты глядзі — жывы!.. Айда снедаць! У кухонны будан Ладо павёў і палоннага. Сустрэчныя партызаны інстынктыўна ад іх шара-халіся. Хлопцам было цяжка зміріцца з тым, што па іхнім лагеры зусім сабе звычайна ходзіць самы сапраўдны гітлеравец — гладкі, у новенькім мундзіры ды з ненавіснымі адзнакамі — арлом і свастыкай на грудзіне. Гэтае дзіва ўсе праводзілі з недаўменнем вачыма ды ківалі галавой.

Палонны ўжо схіліўся над кацялком з партызанскім «рататуем», як у будан увайшоў камісар Максімаў. Немец адразу выцягнуўся перад ім на струнку.

— Ужэ выслужваешся?! — раззлаваны Ладо тузануў яго за рукаў.

Але немец не паслухаў Герашвілі. У паставе палоннага і намёку не было на салдафонскае выслужванне. Самавіты яго твар і сур'ёзныя вочы выказвалі адначасна пачуццё ўласнай годнасці і пашану да на-чальства.

— Прывітанне, хлопцы! — кінуў Пётр Іванавіч ды паспачуваў: — Што, і сёння суп без солі?

Дружны хор адказаў:

— Зусі-ім прэсная вадзіца!

— Прызвыча-айваемся памалу, таварыш камісар!..

Максімаў уздыхнуў:

— Давядзецца пацярпець, покуль вернуцца нашыя з Латвіі.— І толькі цяпер убачыў выцягнутага на струнку немца, здзівіўся: — Ха, бы ў сябе ў афіцэрскім казіно ў Полацку!

— Пасадзілі б яны нашага за стол разам з сабой, таварыш камісар! — заўважыў Васіль.

— Гэта ўжо іншая справа... Ладо, ты ў яго хоць свастыку спароў бы!

— Намалую патрэт, камысар, тады! — непарушна заявіў той.

А палонны стаяў да той пары, покуль камісар не сеў.

Пятру Іванавічу прынеслі снеданне. Камісар нахіліўся над сваім «рататуем», узяўся за ежу і немец. Ён еў без апетыту, але рабіў выгляд, што бытта знаходзіцца ў люксовым рэстаране і ў пагнутым кацялку быў суп з марской чарапахі, а не навар з каніны.

Паводзіны палоннага не засталіся без увагі.

Разведчыкі адразу прыціхлі, нібы прысаромленыя. Стараліся не сёрбаць, не шпурляць, куды папала, касцей, пачуліся жарты — хоць і з «барадой»:

— Набірай, братка, у сябе, набірай: што ў цябе ў жываце, не адыме і цёшча!

— Ешце, хлопцы, ешце тут, на тым свеце не дадут!

Толькі на Герашвілі гэта ўражанне не рабіла. Думаючы

нешта сваё, Ладо старанна падчысціў посуд, выцер рукой вусны. Спахапіўшыся, кіўнуў немцу:

— Ком!

11.

Покуль разведчык вешаў на бярозкі карціну, немец уважліва прыглядаўся да намаляванай дзяўчыны. Паспрабаваў кіпцюром фар-бу, палатно. Нечакана загаварыў, дапамагаючы сабе жэстамі ды мімікай твару.

Штурман з недаверам у голасе спытаўся:

— Алё, гэта намаляваў — ты?

Герашвілі якраз чапляў на сучкі раму, паварочваў яе бокам да ветру, так і гэтак прыкідваў, ці роўна вісіць карціна, ці будзе яму зручна падступіцца з пэндзлем, глядзеў, адкуль падае святло.

Немец не адставаў.

— Слухай, рускі, ты — мастак? Гэта работа — твая? Скажы, — твая?

— Нэ мая! Нэ мая! Нэ мая!.. Гэта — ваша работа, фэрштэен?! Такога дзікунства мы рабыць не змаглы б, фэрштэен? На такую работу здолны толькі вы са сваім Гытлэрам!

Іронія партызана да немца дайшла.

— Я-а...— праказаў ён вінавата.

Падлятаючы ад палатна з кулакамі, Ладо пачаў са злосцю крычаць на ўвесь лес па-грузінску. Немец пакорна яго слухаў, нібы ўсё разумеў, ківаў галавой ды ўсё цвярдзіў:

— Ах, зо, зо-о!.. Я, я-я!.. Іх фэрштэ-эе!..

— Ужэ — фэрштэіш?!

— Зо-о!..

— Атрымаеш у нас шчэ не адну навучку, рыхтуйся фаршэіць далей!

— Я, я-а!..

Вакол іх у момант сабраўся вялізны натоўп. Маляванне карціны цяпер абяцала яшчэ больш моцныя ўражанні. Людзі чулі, як Ладо адукоўваў немца, пазіралі на незвычайную пару ды насцярожана чакалі, што ж будзе далей.

А мастак нібы не заўважаў нікога. Замацаваўшы палотнішча і ўволю пакрычаўшы на гітлераўца, узяўся за «натуру».

Першым чынам Ладо з—за халявы выняў даўзерную, пазычаную ў хлапчукоў драўляную фінку ды пíхнуў яе ў рукі немцу. Затым, выбіраючы адпаведныя ракурсы, пачаў ставіць немца да сябе то спіной, то ў профіль, то ў фас, а кулак з пафарбаванай чырвонымі ягадамі фінкай прымушаў трымаць так і гэтак.

Людзі моўчкі сачылі за кожным рухам грузіна. Малыя аж елі немца і мастака вачыма,— бытта хацелі наглядзецца на ўсё жыццё.

К таму часу зняволеныя ворагі ў лагеры ўжо бывалі.

Пасля разгрому Дутчынскага гарнізона партызаны прыгналі ў лес нават адзінаццаць немцаў. Адзін з гэтых ахвотнікаў заваяваць Маскву і ўсю Расію хварэў на курыную слепату і бездапаможна тыкаўся то на сценку, то на дрэва, то на сваіх сябрукоў, выклікаючы ў партызан задаволены рогат.

Пад час другога разгрому Дутчына прывялі ў лагер дзевяць уласаўцаў. У жаўтаватых мундзірах чужога крою напалохана тоўпіліся звычайныя славяне з кірпатымі насамі, а сярод іх — рускі фельдфе-бель з трыма кубарамі. Наткніся на такіх сваячкоў ля

гарнізона, калі яны са зброяй ды іх многа!

Другім разам партызанскаму раз'езду трапіўся нямецкі танкіст. Разведчыкі ўзялі яго жывым, звязалі і — у штаб на допыт...

Прадстаўніка ж авіяцыі, з якой усе мелі асабістыя парахункі, бачылі ў лагеры ўпершыню.

Вось ён — адзін з той агалцелай зграі, што ганяла іх, як зайцоў, пры адступленні па палях і кюветах, што разносіла ўшчэнт жыллё і машыны, паліла жыты, гарады і вёскі. Нямецкі капітан з двума сябрукамі, аблепленыя мурашкамі і мухамі, яшчэ валяюцца ў гушчары, а гэты рызыкант — перад табой. Глядзі сабе на яго, колькі ўлезе. Можаш нават і рукой пакратаць. Калі ж маеш ахвоту, схадзі яшчэ і ў лес ды пакратай знявечаную трохматорную махіну...

Толькі здалёк яны здаюцца непераможнымі ды страшнымі, на самай справе ўся іхняя люфтвафэ не такая!

Над лагерам ад золаку да вячэрняй зары вісела «рама», і да яе гудзення партызаны прызвычаіліся, як да камарынага дзынкання. «Рамы» пачалі ганяцца ўжо і за адзіночнымі партызанамі. На разведчыка Іваненку нахабніца пульнула каністру гаек і цвікоў. Але сёння злавеснага ценю над соснамі адразу не стала.

Адна машына пасля абеду ўсё ж такі з'явілася, аднак забралася высока, ледзь не ў стратасферу.

У наступны дзень «рамаў» уверсе снавала ўжо нават па некалькі. Сляды інверсій ад матораў адмысловымі стужкамі распісалі ўвесь небасхіл, бытта невідочны павук закінуў на купал неба вялізную з шалёнымі выкрутасамі павуціну ды рыхтаваў ужо засаду. Не, з лагера покуль што да іх туды не збіраўся ніхто. Але ж злавесны павук з такой вышыні і партызанам не мог нічога зрабіць.

12.

Паставіўшы нарэшце «натуру», як яму хацелася, Ладо ўзяў за вочапку вядзерца з разведзеным гудронам, пэндзлік і на пустое месца палатна размашыстымі мазкамі пачаў наносіць контуры забойцы сваёй нявесты. Партызаны глядзелі на яго работу з суровай пашанай. Каб не перашкаджаць мастаку, заўвагамі абменьваліся шэптам. Толькі часамі не вытрымлівалі — расчулялі адны адных ды ўзбуджвалі сябе да такой меры, што пераходзілі на крык.

З драўляным малатком у руцэ ішла якраз ад батарэі гаўбіц гар-баносенькая прыгажуня. Падышоўшы да бярозак, уражаная, замёрла.

Аляксандра Папляцяева, што цудам уцалела ад расстрэлу ў Пакоціне, падкалола артылерыстку:

— І ты на яго заглядваешся?

— Хіба нельга? — агрызнулася тая.— Чаму не падзівіцца,— ён жа таксама мужчына!

Кабеціна завялася:

— Глядзі, глядзі!.. Паголены, гладкі, ладны, з залатым пярсцён-кам на пальцы, праўда? Во такія заганялі народ на расстрэл у нашай вёсцы! Да адзінага чалавечка сагналі пад бярозкі! Дамавін нават не было каму нарабіць! Заглянулі вечарам ў сяло партызаны, а — ні жывой душанькі! Мужчыны паклалі сясцёр ды мацярок ў шафы, куфры ды гэтак, бедных, пазавальвалі ў яры! Памру, а на такую свалату дзівіцца не стану, хіба як заб'юць!

На падмогу Папляцяевай прыйшлі іншыя.

— А над Нінкай хіба не такія здзекаваліся?! І трэба ж — дзеўку жывую рэзаць, каб ваўкі вас парэзалі!

— Паказвай ідзі свой спрыт на партызанах ці на фронт валяй, калі так свярбяць рукі, а не — на бабах ды

дзецях!

— Шчэ і вучыцца калісьці хадзілі, школы канчалі, настаўнікаў сваіх мелі!

— Такія бандыты перад вайной адно у вялікіх гарадах гарцавалі! У газетах пісалі, як міліцыя іх ловіць!..

У Настусі з Краснаполля сын пад Лідай трапіў у палон. Цётка з перадачай хадзіла аж пад Гродна, ды той лагер з палоннымі немцы вывезлі ўжо ў Германію. Цяпер яна з далёкім прыцэлам, што ў Нямеччыне якая—небудзь пажылая немка гэтаксама будзе апекавацца яе Міколкам, заступілася за немца:

— Бабы, навоста на яго нападаеце?! У Пакоціне і Краснаполлі зусім інсыя народ мардавалі! Гэты нават і не чуў, пэўне, пра тое! Ён узо і так пакараны — адзін сярод цузых, з неба, нясцасны, падаў!

Жаласлівасць Насці толькі разварушыла астатніх. На бабку накінуліся з усіх бакоў:

— І ў тых на лобе не было напісана, што зверы!

— Паплач над ім, паплач!

— А каторыя Краснаполле нішчылі? Калі ўпершыню прыйшлі ў сяло, мы і паверыць не маглі, што такія здольны жывых людзей у калодзеж кідаць!

— А ты, дзед, чаго маўчыш? Архіп, раскажы, хто цябе ў агонь піхаў — ці не такія ладныя гіцлі? Раскажы, дзед, што вычаўплялі ў тваёй Баканісе, покуль да нас, у Пакоціна, не адправіліся!

З абязвечаным апёкамі тварам «дзед» меў усяго пад пяцьдзесят. Калі ў яго вёсцы падпалілі перапоўнены народам дом, мужчына ўціснуўся пад канапу, дзіўным трафам не згарэў ды не задыхнуўся — адзіны сведка жудаснай гісторыі. Уражаны смерцю жонкі, Архіп паўгода праваляўся то ў сялянскіх хлеўчыках, то ў партызанскім шпіталі. Зараз чалавек і праўда выглядаў на знямоглага старога.

Аднак Архіп цяпер не слухаў, што гаворыць жанчына. Дзядзька ўпарта глядзеў спадылба на немца з драўлянай фінкай, цяжка соп ды нешта сваё, надта цяжкое думаў.

А гаваркія бабы бытта ўсё чыталі і чыталі палоннаму абвінаваўчы акт.

— Шчэ і шкадуеш іхі — папракнула самая жвавая кабета бабку Насцю.— А што яны з Фадзеем-музыкантам зрабілі?! Сляпы Фадзей, бывала, перакіне цераз плячо свой гармонік і ходзіць з хрэсьбін на вяселле босы. Чалавек быў добры, рахманы. Спытаеш яго, чаму не абуваецца, а ён: «Так зямельку лепш адчуваю — бачыш, без кіёчка хаджу!» Нехта данёс у камендатуру, што музыкант — партызанскі сувязны. Прыехалі ў нашыя Малыя Асеткі немцы і давай сляпога бізунамі караць. Тады сагналі ўсю вёску, каб усе глядзелі, што нас чакае за сувязь з партызанамі. Запіхнулі Фадзея ў хлявок ды падпа-лілі. Музыкант з сенавала вывалак гармонік і ўрэзаў «Інтэрнацыянал», а такі во малады афіцэр нямецкі, бы гэты лётчык, спахапіўся — фотакартка будзе надта добрая! — пабег да машыны за апаратам. Калі вярнуўся, нельга ўжо было нічога разабраць: хлеўчык вышчараўся чырвонымі кроквамі, паміж імі шугала полымя, хоць яшчэ і чуваць было слабенькі голас гармоніка. Мы, бабы, усе, як адна, галосім, а немец, каб на яго халера, злуе — упусціў, бачыце, надта добры здымак!

— Ах, бо-ожа, мо і майго старэйшага, што ў войску, такія вылюдкі таксама зні-ішчылі!

— Мая ты Ве-ерацка, а з цябе таксама недзе здзе-екаваліся, белыя руцанькі выкру-уцвалі, мілы тварык твой паганы бру-удзілі, а я нават магілкі тваёй не ве-едаю! — ужо мацней загаласіла цётка з Пакоціна.

Жанчыны бытта чакалі каманды. Кожная мела сваё гора, бабы ўзнялі жудасны лямант, дзе ўжо не разабраць было слоў.

Збіраючы факты для гэтай гісторыі, папрасіў я і

Герашвілі апісаць той самы момант.

З пісьма Ладо выходзіла — лямант з толку мастака не збіваў. Вось што ён напісаў мне:

«Бабы — сваё, а мяне якраз аланавалі камары, заразы, бо яшчэ не прыпякло сонца. Ніхто з цётак не здагадаўся ўзяць галінку ды зганяць з мяне крывасмокаў. З лютасцю клаў я на палатно гудрон, ля-паў сябе, куды мог дастаць далонню, размазаў па твары кроў, а пра-клятыя крывапійцы насядалі яшчэ больш. Але ж ва мне было столькі лютай энергіі, што звяртаць увагу на такое глупства не было калі.

Спачатку камарыны звон гучаў ва унісон бабскаму ляманту. Паступова да мяне іхняе выццё стала даходзіць як цераз імглу ці праз сон — якраз вырысоўваўся вобраз.

Бытта з усяе сілы трымаў я ўжо загрудкі забойцу, бытта я ў сваёй Калхідзе на пахаванні Ніны, бытта з маёй вёскі збегліся ўсе бабы ды над вухам у мяне прычытаюць над нябожчыцай па-грузінску:

Ва-а-а-ай!..»

Паступова жанчыны супакоіліся.

Цётка Насця прынесла з кухні саганчык з новай бульбай. Калі разгарнула з цёплай хусткі ношу, з саганчыка яшчэ валіла пара. Разўмеючы добра, што аднаму немцу пачастунак даваць не выпадае, старая схітрыла:

— Ладо, ты ўсё малюес і малюес — адпацні крыху! Адпацні-і! Вазьміце, хлопцыкі, мае бульбацкі, пасправуйце, свезанькай!.. Ноццу хадзіла ў Краснаполле капаць... Сцэ не надта, але ўзо мозна есці... Са свайго агарода...

Усім стала няёмка, а найбольш — немцу.

Аднак Ладо не раздумваў. Выцершы рукі аб верас, зачарпнуў жменяй бульбіны — маленькія, бы галубіныя

яйкі. Загадаў свайму падапечнаму:

— Эсэн!

Яшчэ нядаўна так разлютаваных жанчын цяпер бытта хто падмяніў. Пабурчэўшы на сваю дабрату, учынак бабкі Насці яны ўхвалілі.

— Вільгельм, эсэн! — паўтарыў Ладо.

— То вазьмі, калі яна наварыла — гэтак старалася! — асцярожна параіла нейкая цётка.

— Еш, сынок, еш! — падагнала бабка.

Палонны вінавата падпарадкаваўся — няўпэўнена тыцнуў у бульбіну драўляным нажом з засохлымі слядамі чырвоных ягад, няўпэўнена паднёс пачастунак да рота.

Прырода чалавека такая, што кабеты з прыемнасцю глядзяць на мужчын, якіх яны кормяць. Праз хвіліну яны ўжо дружна прыставалі:

— Еш, што ўжо зробіш, калі так выйшла! Чаго ўжо там...

— Наядайся, калі даюць, бо як яно там будзе, невядо-ома!

— Ніцога! Усё, дасць бог, у цябе нала-адзіцца! — падбадзёрвала яго асмеленая бабка,— Вайна хутка сконцыцца, і ты к сваім дабя-рэсся! Дабярэ-эся, ніцо-ога!.. Толькі цярпі, сынок, не задзірайся тут, барані бог, з нацальствам, партызанам саступай даро-огу!

13.

Праз два тыдні палонны схуднеў, а ўвесь яго лоск еўрапейскага турыста з вайсковай фірмы «Вермахт» некуды падзеўся. Аднак скардзіцца на кепскія адносіны да сябе не мог. У лагеры бліскалі ў яго бок злоснымі вачыма, аднак адкрыта не насміхаліся.

Гофман за партызанамі прызнаваў права на такое абыходжанне і павёў сябе ў палоне лаяльна. Што ж, у яго і тут праявілася рыса характару людзей яго нацыі.

Хто калі чуў, скажыце, пра бунт нямецкіх палонных?!

І Гофман скарыўся сіле, пачаў трымацца прынцыпу: калі ўжо папаўся, буду цярцепь ды несці свой крыж. Пасля ж таго, як на працягу паўгадзіны некалькі разоў развітваўся з жыццём, паспеў адчуць яго вартасць і стараўся адносіцца да яго з разважлівасцю сталага мужчыны.

Цяпер, вярнуўшыся ад карціны, немец браўся калоць дровы. Крышыў іх на кухні і меркаваў, чым яго накормяць — супам з мясам ці голым крупнічкам, пасоленай стравай ці без солі.

Вечарам змагаўся з машкарой, перад сном так і гэтак укладваў пацёртую на сечку салому ды масціў сабе ложак.

Насцярожана сачыў, ці разведчыкі не гавораць пра яго кепскае.

А на душы ўвесь час яго мучыла загадка — што з ім будзе, калі грузін гэтую самую карціну намалюе. Назаўтра ля палатна, застыўшы зноў з драўлянай фінкай у руцэ, не падаючы і віду, пільна лавіў рэплікі зявак, вольнай рукой адбіваўся ад камароў, а ў ачышчаных жудасным страхам мазгах яго бурліў складаны працэс ацэнак і пераацэнак.

Тым часам навіна, што Ладо на ўзгорку малюе з жывога гітлераўца забойцу сваёй нявесты, паступова партызанам прыелася. Іх сталі займаць больш важныя клопаты. Толькі часамі воддаль ад палоннага застывалі ненасытныя ў сваёй цікаўнасці хлапчукі.

Яшчэ ля бяроз затрымліваліся партызанскія «інтэлектуалы». Тады пачынаўся разбор вайны, паводзін немцаў, ліхадзея Гітлера ды яго нацыстаў. Гэты разбор адбываўся, як бы мы сёння сказалі, па

«вялікім рахунку».

Удзельнікам такой дыскусіі не трэба было вышукваць яскравых і рэдкіх фактаў, архіўных ці бібліятэчных матэрыялаў: тое, што перажылі жыхары лагера над Дрысай, што яны бачылі, і лягло потым у гэтыя самыя архівы, запоўніла бібліятэчныя фаліянты, музеі.

Дакопваючыся да метамарфозы, якая адбылася з захопленым партызанамі Расоншчыны нямецкім штурманам-радыстам з «Юнкер-са-52», я апытаў столькі ўдзельнікаў тых ладзей, сабраў такую коль-касць успамінаў і дакументаў, што адну такую сцэнку бяруся нават апісаць.

14.

Міма бярэзінкі з незвычайнай карцінай праходзіў хірург з начальнікам медслужбы Паповым, камандзірам узвода Антонавым ды начальнікам разведкі — Нініным братам. Грузін лячыўся ў хірурга ад кантузіі, цяпер яму ўзрадаваўся.

Партызаны прыселі на верас.

Захоўваючы субардынацыю і насцярожанасць, бытта баючыся, што нехта яго знячэўку ахлабучыць, палонны апусціўся па бярвяно непадалёку. У гушчары елак сумна ціналь сінічка. На балоцечку ля Дрысы, якое аж кішэла жабамі ўраджаю 1942 года, пахаджвалі сабе мажныя буслы, нявінна сохлі свежыя пракосы, а далягляд закрываў масіўны грэбень сіняга лесу, куды ён грымнуўся з трохтоннай машынай.

Палонны акінуў позіркам усё, нібы звычайнае і так чужое, а душа ад суму па радзіме аблілася крывёю — хацелася завыць. Каторы раз падумаў:

«Навошта такая недарэчнасць, чаго я тут?!»

— Шчэ не ўцёк? — пакпіў Папоў, разглядаючы panылую

фігуру немца, яго начышчаныя боты.

— Толькі паспрабуе! — запэўніў мастак.— Во всэ стораны — нашы люды!

Вялізны і павольны камузвода, Антонаў буркнуў:

— Колькі часу тут, а мы мірна ўжываемся — хто бы мог падумаць?!

Загаварыў не меншы ростам студэнт Ленінградскага медінсты-тута Папоў — уцякач з Дзвінскага лагера палонных:

— Не напрыкрыць вам, разведчыкам, кожную секунду быць з ім начаку?!

— Я бачу ў такой сітуацыі і карыснае,— растлумачыў начальнік разведкі.— Пастаяннае сутыкненне з такім тыпам стварае атмасферу небяспекі, трэніруе, абвастрае ўвагу, не дае маім хлопцам закіснуць.

Грузін стукнуў сябе па лбе.

— Ха, успомніў, што ад цябе, Хануілавіч, хацеў! Панымаіш, бра-шу па-іхняму тоэ-сёе, але аб складаных справах дамовіцца шчэ нэ ма-гу. Пацыкаўся ў штурмана, што ведае пра сучасных сваіх мастакоў.

Палонны гаварыў па-англійску, французску, італьянску. У лесе абставіны прымусілі паліглота схапіць ужо сотні руска-беларускіх слоў, асвоіць цэлыя звароты — для яго шмат гаварылі інтанацыя ды выраз твару. Цяпер ні адзін гук не праходзіў міма насцярожанай увагі немца. Невядомы былі асобныя словы, але Гофман улоўліваў іх сэнс па агульнаму напрамку гутаркі, перападу настрояў.

Покуль што ён ніякай пагрозы не адчуваў і ахвотна загаварыў:

—О, жывапіс у нас — каласа-аль, створана многа! Дзякуючы свабодзе, якую мастакі ў нас заўсёды мелі! Цялер жа атрымалі люк-совыя ўмовы — іх нават да

войска не бяруць! Атрымліваюць раскош-ныя пайкі, маюць па дзве-тры машыны!.. Самае вядомае палатно зараз — Гаяса-Шмітца-Віцдэнбрыка «Рабочы, селянін і салдат». Ага, яшчэ Пауль Маціс Падуі выставіў у Берліне новую работу «Жанчына і лебедзь». Едучы ў адпачынак цераз сталіцу, я заходзіў глянуць на яе, О-о, вундэрбар!

Ладо аж ускочыў з вераса, пачаў пляваціца:

— А ты ведаіш, што ў нашым Вытэбску радывса Марк Шагал і был камысарам ад мастацтва па губерні? Па загаду Луначарскага ад-крыў нават Акадэмію мастацтва ў Вытэбску! Всэх вашых мастакоў Гытлэр у канцлагэрах душыць, у іх там «каласа-аль» вілы ды пайкі! Ведаю і эты картына Матыса: лебідзь і голая баба, вай — мастацтва! Вясной захапілі нашыя гарнізон у Расонах, эты картына был у кожны нямецкі пакой! — Разведчык кінуўся ў памяшканне, вынес абшар-паную супроцьгазавую сумку з выразкамі з «Берлінэр ілюстрыртэ»: — Во, гытлэравіц, твой «Лебідзь і жанчына»! Пра эты картына гаварыў? Гэты — култура, так? Жарабцы могуць любіць эты картына!

Дарэмна Ладо прымаў усур'ёз словы палоннага.

На допыце Гофман фанабэрыўся яшчэ і тым, што супраціўляўся недобразычлівай атмасферы, што яго абкружала. Калі ж не стала варожасці, немец пачаў хіліцца, бы той слуп, з—пад якога выбілі падпорку. Вырваны з напружанай атмасферы дзелавітасці, гранды-ёзных планаў, Paradenschriett[13]; пераможных фанфар, лозунгаў аб веліччы германскай нацыі ды неператожнасці нардысцкай зброі, недурны ізгой паволі тапнеў, вяртаўся да першаасноў і карэнняў, пераўтвараючыся ў чалавека, які займеў толькі рукі, ногі, страўнік ды нанова стаў пазнаваць холад і голад, святло і цемру, дабро і зло.

Гофман і сам адчуваў, што пляце пра нямецкае мастацтва без перакanання, а другім паверхам мыслення нагадаў сотні карцін, што праглядзеў у Рыме і Амстэрдаме, Бруселі ды Варшаве. Успомніў ён і

натоўпы салдат у берлінскім «Шпортпаляцы» ля палатна «Жанчына і лебедзь» і ў душы згадзіўся з ацэнкай грузінам палатна Мацiса. На сваё здзіўленне, з ранейшымі поглядамі на творчасць безапеляцыйна-га аўтарытэта трэцяга рэйха развітваўся абыякава.

Чарнявы лесавік яму напомніў пра тое, што Гофман ведаў і сам, але з—за фальшывага пафасу, у якім дагэтуль штурман купаўся, веды свае стараўся заглушыць. Штурман добра памятаў, як перад самай вайной папулярныя мастакі Бекман, Нольдэ, Кірхнер, Какошка, Файлінгер, Клее кудысьці раптам зніклі, а іхнія карціны — сам чытаў потым у французскіх газетах — прадстаўнікі Германіі прадалі ў Швейцарыі на валюту.

Тым часам партызаны палоннаму спакою не давалі.

Васіль пацікавіўся:

— Хануілавіч, ён заяўляў, што адданы Гітлеру. Спытай, за што?

— Гітлер — ратавальнік свету ад бальшавізму і англійскай плута-кратыі — раз,— не так ужо ўпэўнена немец пачаў загінаць пальцы, адчуваючы сам, як яго словы гучаць зараз фальшыва і ўсё ж такі не могучы пераадолець у сабе нейкага шаблону.— Ён навёў у нас парадак, даў людзям мэту, упэўненасць у сабе — два. Перамог беспра-цоўе — тры. Фюрэр дазволіў немцам забыць аб уніжэнні Версальскай умовы — чатыры. Пабудаваў аўтастрады, зліквідаваў сацыяльныя грані — пяць. Узняў крыжавы паход на Усход у імя заходняй культу-ры — шэсць...

— А што іншых утапіў у крыві, яго не цікавіць — от, дубіна! — абарваў немца Антонаў.— Зараз заспявае яшчэ аб чысціні герман-скай крыві, міфічнай зямлі продкаў!..

— Ха, яны ратуюць сусветную културу! — выбухнуў Ладо зноў.— І грузынам нясеце културу? У Кахэціі універсітэт дзейнічаў, калі вы яшчэ хадзілі ў бараніх

шкурах! Чуў, што такое дэлымэны? Каменныя збудаванні, равеснікі егіпецкіх пірамід! У дэлымэнах на Каўказе хавалі нябожчыкаў, калі вы яшчэ людаедамі былі! Чыім коштам робіце «веліч нацыі»? Чый у вас бензін, самалёты? Чэшскія, бельгій-скія, хлеб — украінскі! Чэхам і французам культуру нясеце? Рабунак нясеце, бы ваўкі! У вас і штаб знаходзіцца ў «воўчым логаве», падводныя лодкі на караблі палююць па прынцыпу «воўчай зграі»!

Бергман безнадзейна махнуў рукой:

— Наслухаўся я ад такіх дэмагогіі ў першыя дні вайны шчэ ў Свянцянах. Зрэшты, ужо выдыхаюцца. Загразлі ў нас, бы некалі японцы ў Кітаі і канца не відаць.

— У Германіі моцная авіяцыя і танкавыя часці! — не здаваўся Гофман.

— Мінулай восенню хто пад Кашырай абсёк ваш танкавы «клінок» і зрабіў капут Гудэрыяну? — прыпіраў палоннага камузво-да.— Кавалерыйскі корпус генерала Бялова!

Сябры ўжо страцілі да ворага цікаўнасць, перайшлі да лагерных навін і вывадаў. З пункту гледжання сённяшняга дня тыя вывады ды ўспаміны — банальныя, але ж для партызан Расоншчыны лета 1942 яны былі адкрыццём, а размова і палоннага кранала за жывое.

15.

Самая значная падзея ў той дзень — паводзіны абкружанай роты СС у Краснаполлі.

Немцы ўварваліся ў гэтую вёску на світанні распраўляцца з астаткамі насельніцтва, але яно паспела ўцячы ў лес. Брыгады з трох бакоў абкружылі карнікаў, а чацвёртага — мініравалі поле. Бергман чуў у штабе — абкружаныя галадаюць. Раніцой, пераапрануўшыся ў жаночую вопратку, эсэсавец выйшаў у пераспелае жыта

нарваць каласкоў. Назіральнікі заўважылі пад кофтай аўтамат, карніка скасілі.

Размова перайшла на першыя дні вайны, калі прысутным даводзілася таксама харчавацца каласкамі, пераапранацца.

З пакуначкам набліжалася бабка Насця — зноў несла пачасту-нак падапечнаму. Ладо кіўнуў, каб не перашкаджала, ды расказаў пра першыя гадзіны трагічнага чэрвеня 1941 года пад Журмунамі.

— Панымаіш, прачынаюся — грукат і зэмлатрасенне! Вылатаім з палатак — склады гараць, танкі гараць, усюды паныка, нэразбэрыха! Бяжыць са страйбата салдат з нэмэцкай пылоткай у руцэ, крычыць: «Ай, братцы, тыкайтэ, нэміц валіць на нас! Валам валіць і стрэляіт з чагось! Кулі сыплюць, як гарохам, я аднаго фрыца сякерай забіў, ай, братцы, тыкайтэ!..»

Папоў расказаў, як у Дзвінскім лагеры суцэльную масу байцоў расстрэльвалі з аўтаматаў, забівалі адзіночнымі стрэламі — проста так, без прычыны. Астатніх палонных вадзілі на савецкія склады паліць зімовую вопратку. З тэхнікумаў, інстытутаў і школ прымушалі выносіць бібліятэкі, кідаць у агонь, а прабіркі з лабараторыяў — у ямы.

Хлопцы дзівіліся: дзе ж славутая нямецкая ашчаднасць, прад-бачлівая гаспадарлівасць, дзе адзнакі таго, што немцы — народ філо-сафаў, вучоных? Тое, як вялі вайну і абыходзіліся з людзьмі, не ўклад-валася нармальнаму чалавеку ў галаве. У Полацку, Віцебску салдаты вермахта на рынках мяняюць на самагонку коўдры, бялізну, шынялі з вайсковых складаў, прадаюць амуніцыю і нават зброю. Ледзь не кожнага «амтс-», «крайскамісара» можаш купіць за залатую манету, сярэбраную лыжку, адрэз сукна ці кавалак шоўку. Каго бяруць у старасты, паліцыю, на службу ва ўправу? Мясцовых крыміналістаў, бандзюгаў, алкаголікаў і люмпенпралетарыяў — людзей без прынцыпу і маральнага стрыжня, уладу будуюць на даносах, інтрызе, падмане і тэроры.

Фанатык штурман гаворыць пра культуру і цывілізацыю, ха!

Немцы прынеслі Еўропе разбурэнне, пакуты, яны поўныя сярэдневяковай пыхі і чванства, высакамернасці і душэўнай глухаты. Спальванне ў будынках ашалелых ад гора жанчын з дзецьмі, закоп-ванне для забавы жыўцом у ямы палонных камісараў ставіць нацыс-таў за той мяжой, калі жывая істота завецца «пляць!», «фэрфлюхтэ гунд!», «русішэ швайн!», «млека, маслё, шнапс!» — увесь набор слоў, якія за год акупацыі чулі тут ад «цывілізаваных» арыйцаў. Людзі без падказак атаясамілі нацыстаў з «псамі-рыцарамі», бо і тыя нішчылі, рабавалі, палілі...

Хірург расказаў смешны анекдот, прынесены са Свянцян.

Адзін яўрэй вышмыгнуў з гета, каб здабыць ежы для сваіх дзетак. Затрымаў яго патруль, здаў жандармерыі. Аднавокі баварац павёў няшчаснага на агарод расстрэльваць ды аб'явіў: даруе жыццё, калі яўрэй адгадае, каторае вока ў немца шкляное. Злоўлены адразу адгадаў. На пытанне ж, як яму ўдалося, чыстасардэчна прызнаўся:

— Уй, пане жандар, як жа я мог памыліцца?! Яно ж гэтак па-людску на мяне глядзела! Уй, пане жандар, памыліцца я не мог!

16.

А гэтым часам палонны размову партызан перажываў па-свойму.

Прыслухоўваючыся да гутаркі сяброў аб пераапранутым у жано-чую вопратку немцу, Гофман цяпер асэнсоўваў па-новаму паводзіны суайчыннікаў. Пасмяяўшыся з эсэеаўцаў, пяць партызан гаварылі ўжо пра іншае, а палонны з пачуццём балючай віны кагосьці ў душы папракаў:

«На які чорт у гэтае самае Краснаполле зноў палезлі нямецкія салдаты? Што за ідыёт выдумаў бязглуздую авантуру — пасылаць дасціпных ды бывалых, дасканала абвучаных і добра экіпіраваных хлопцаў з-над Рэйну і Баварыі, Гамбурга, Сілезіі і Памераніі на такую справу, што не прыносіць гонару ні аднаму немцу і прыніжае Германію?!

Вайсковыя нямецкія ведаюць, як сервіраваць стол, якія ўжы-ваць бакалы да якіх він. Іх грунтоўна вучаць, як сябе трымаць нават у бардэлі. Кожны нямецкі салдат і афіцэр дома такі сціплы ды стрыманы, ветлівы і карэктны, ціхі ды рахманы. Ніхто з іх не заглянуў бы да суседа на падворак, не сказаўшы «Guten Tag», не зайшоў бы без дазволу да чужога чалавека ў дом, тым больш — не сеў бы за стол; яму і ў галаву не прыйшло б сарваць з чужога дрэва грушу. Чаму ж столькі бесчалавечнасці, эгаізму і фанабэрыі ў іхніх паводзінах на акупіра-ванай тэрыторыі?! Чаму ўсе — нібы падмененыя за межамі Германіі?!»

Тады ён і спахапіўся, што не спачувае ні зарубленаму сякерай пад Журмунамі суайчынніку, ні забітаму пад Краснаполлем эсэсману, ні — экіпажу свайго самалёта.

Гофман не лічыў сябе знаўцам мастацтва, аднак ведаў напэўна: расцягнутае паміж бярозак палатно — твор мастака, бо нараджэнне яго папярэджвалі мукі, цярпенне і боль.

Перад ім была праўда — зусім не падобная на тую, да якой ён меў дачыненне. Яна жыла ў спартанскіх умовах, бядзе, прымітыве і голадзе, аднак жыла, крычала, хапала за душу. Разумны і здольны да суперажывання чужынец адразу скеміў — незвычайны твор служыць лесунам апорай, іх зброяй.

Пастаяўшы пару тыдняў з выпацканым суніцамі драўляным нажом, Гофман вярнуўся да ранейшага пытання. Паказаў на забітую ды спытаўся ў грузіна цяпер ужо вінавата, са спачуваннем:

— Лядо, даст іст алес ва-ар? [14]

Грузін маўчаў.

— Лядо-о! — ён ужо тузануў мастака за гімнасцёрку.— Заг маль — даст іст алес ва-ар? [15]

Партызан перастаў маляваць, пачаў тлумачыць, як мог, падрабязнасці смерці сваёй нявесты. Немец уважліва слухаў, сяды-тады кідаў кароткія рэплікі:

— Ах, зо-о!.. Фэрфлюхтэ!.. Дас іст шрэкліх, доо-нэр-вэ-этэр!.. Ніхт цур гляўбэ!.. [16]

Ці таму, што Ладо ўпершыню меў магчымасць перад уважлівым слухачом і чужым чалавекам выказаць сваё гора, ці з—за сваёй чуллівасці, ён давёў сябе да таго, што ледзь не расплакаўся.

Немец спахапіўся:

— Лядо, але ж я з усім гэтым свінствам нічога не маю агульнага! Я ж ні ў каго не страляў, не гвалціў, не рабаваў!

— Дзядзьку свайму скажы!

— Але ж — праўда!

— Чым ты займаўся пяць гадоў? Вазыў такім злачынцам шака-лад, шнапс, патроны, пошту! Ты — іхні саўдзельнік, памагаты! Вы усе — з адной шайкі!

— Дас іст вар!..

Праз хвіліну немец спахапіўся:

— Але ж я нічога пра гэта не ведаў!

— Всэ так кажуць, калі вас зловяць партызаны!

— Я!.. Нас, Лядо...

Праз хвіліну немец загаварыў зноў:

— Нас, Лядо, агарнула нейкае адзічэнне. Я на ўласныя вочы бачыў, як у 1939 прымалі капітуляцыю польскага

гарнізона Вэстэр-плятэ на ўзбярэжжы мора. Нямецкі генерал палякам аддаў чэсць, загадаў свайму салдату пачысціць нават польскаму камандзіру[17] бо-ты. П'яныя салдаты тады ў Беластоку спалілі сінагогу з людзьмі. Адразу была створана камісія і гітлераўцаў перадалі трыбуналу! А зараз — оу, оу-у! — усё гэта — анекдот! Донэрвэ-этэр, куды мы так дойдзем?!

Стала відочным — у гэты дзень мастаку над карцінай не працаваць.

Выліўшы душу, Ладо цяжка ўздыхнуў ды загадаў:

— Ладна, Вілгэлм. Здымай палатно, бяры фарбу — айда дамоў!

Такім чынам, няхітрая зброя ўдар нанесла першаму Гофману. У малюнку ён успрыняў імпульс сумлення і адрасаваную яму пагрозу. Дзіўныя лесуны нават прымітыўным гудронам, навэдзганым на прас-ціну, сшытую з дзесятка анучак, бараніліся супроць страху, прыні-жэння і грубой сілы чужынцаў.

Уражаны немец адчуў: у праціўніка дастаткова падстаў, каб у парыве апраўданай злосці сцерці яшчэ аднаго служаку фельдмаршала Герынга з зямнога твару. І калі праціўнік пакінуў яго жывога, то зрабіў гэта толькі з—за пачуцця ўласнай сілы. Што ні гавары, такое можа сабе дазволіць толькі вораг дужы, а Гофман, як кожны радавіты немец, сілу і ўстойлівасць паважаў перш за ўсё.

17.

Не давала спакою і бабка Насця. Разоў з дзесяць на дзень кабета прыставала са сваёй дробязнай клапатлівасцю. Ён аж занадта прыглядаўся да савецкіх палонных у Германіі і наглядзеўся, як з імі абыходзіліся немкі, аднак гэта яго тады зусім не кранала.

«Чаму мы такія бессардэчныя?!»- толькі цяпер

спахапіўся немец.

Гофман багатварыў кожную жанчыну і, бы старажытны рыцар, меў звычку выбіраць сабе даму сэрца ды на яе маліцца.

Зараз на памяць яму прыйшлі нявольніцы, што абслугоўвалі нямецкія сталовыя, гасцініцы, шпіталі. Успомніў іхнія твары — поўныя цярпення, суму, затоенасці. Нават у рухах тых мілавідных славянак (іх расавую прыналежнасць ён беспамылкова вызначаў па носе) прабіваўся нямы плач ды заглушаны крык ад гора, прычыне-нага чужынцамі; думкі іхнія луналі далёка, самі ж яны чагосьці чакалі, чакалі, чакалі...

Нагадаў Гофман і дзяўчат, што жылі побач з ім у лагеры. Спачатку ён шукаў у іх яўрэйскіх рысаў — так было прынята апісваць у газетах палонных — «бальшавіцкіх бандытак»,— якіх «brane Kerlen aus dem Polozoker mütige Jagbkommando»[18] пасля допыту вялі на плошчу да шыбеніц. Брахня і гэта: яны таксама — мясцовыя сялянкі.

Ды і наогул, якія тут бандыты? Хіба паўстаць супроць чужынцаў — бандытызм?

Дзе сказана, што жыхары акупаванай тэрыторыі абавязаны паводзіць сябе лаяльна і любіць акупантаў?!

Над чым бы цяпер Гофман ні задумваўся, заўсёды натыкаўся на супярэчлівасць лозунгаў, якімі кіраваліся немцы, бачыў неадпавед-насць афіцыйнай лініі з элементарным пачуццём меры ды разумнага сэнсу.

Мелі рацыю партызаны,— бачыў ён.

Немцы прынеслі народам адно бяду, гора і жахлівы лексікон: «расстраляць, павесіць, дай масла, шнапс!..» Гофман сам з сябе пачаў дзівіцца — чаму, пакуль трапіць у глухі лес беларускі, не нараджаліся ў яго такія думкі?!

Паступова Гофман пачаў разумець: ён — вартая жалю ахвяра адпаведнага выхавання і спрытнай маніпуляцыі

прапаганды, якая даводзіла немцаў часамі да таго, што чалавек пачынаў ужо захапляц-ца нават сваім захапленнем, а згодна з яе тлумачэннем тое, што думалі тубыльцы, немцаў не павінна цікавіць. Для зводак у газетах і радыё слова «партызан» стала забароненым — выкрэслена зусім з ужывання, а яму ўбілі ў галаву: «насельніцтва вызваленых ад «крывавых бальшавікоў» вёсак і гарадоў вітае немцаў з энтузіязмам і толькі ў глухіх кутках, гушчарах сям-там валэндаюцца групкі бруд-ных, няголеных і тупых камісараў-абармотаў яўрэйскай нацыяналь-насці». Ужо і паводле Гофмана выходзіла,— тубыльцы не мелі права на звычайную абарону, павінны былі радавацца: атрымалі «новы парадак».

Адным словам, як гаворыць старажытыая мудрасць,— каб спазнаць ісціну, чалавеку трэба хоць раз у жыцці вызваліцца ад засвоеных уяўленняў ды пабудаваць нанова сістэму сваіх поглядаў. Так атрымалася і з палонным.

18.

З кожным днём у Гофмана расла цікаўнаець да незвычайных лесавікоў, павага.

Перад ім пульсавала і шырылася вольніца, аб якой ён чытаў толькі ў кніжках пра казакоў, мушкецёраў ды вольных стралкоў. Тут і намёку не было на тое, каб хто каго—небудзь прыціскаў, не адчувалася абрыдлага яму за вайсковую службу рабалепства ды нізкапаклонства перад начальствам і чынамі, не заўважалася педантызму, фельдфе-бельшчыны, што раз'ядала нямецкую армію. Тут усе паважалі сваіх камандзіраў, елі з аднаго катла, разам спалі ды называлі адзін аднаго па імені, старэйшых — яшчэ і па бацьку, затое ў дзеянні...

О, Гофман наглядзеўся на вольналюбівых хлопцаў і ў баі, калі на лагер наляталі самалёты, а партызаны

рассыпаліся хто куды! Бачыў ён, як зашываліся ў балоты пад час блакады. Назіраў, калі разведчыкі ішлі на заданне, аб чым яшчэ будзе гаворка.

Не сто, не трыста чалавек,— цэлая Савецкая армія за дзве сотні кіламетраў ад «Га-Ка-Эль»[19] - у глыбокім нямецкім тыле, бяспечна жыла, дзейнічала і кпіла сабе з цэлага вермахта, войск СС, люфтвафэ, амтс-камісараў, паліцыі ды жандармерыі з іх «гундбатальёнамі».

Столькі ён лётаў над імі, нічога не заўважаючы. Успомніліся размовы пра партызан Югаславіі, Грэцыі. І там такое? Стала Гофману страшна за Германію.

Практычны немец адразу ацаніў і выпадак з чыгункай Полацк — Ідрыца — Дно. Гэта ж трэба — пад бокам у нямецкай арміі разбурыць сотні мастоў і мосцікаў, развалачы і схаваць тысячы рэек ды шпал, раскапаць палатно на магістралі даўжынёй сто кіламетраў пуці, якая так патрэбна тылавікам вермахта!

Гофману даводзілася хадзіць з партызанамі па выцерабленай трыбе.

Густая, зарослая травой і свежымі кусцікамі вербалозу прасека — тое, што засталося ад пуці. Партызаны паміж сабой малолі глупства, на хаду зрывалі арэхі, іншыя проста валакліся з апушчанымі галовамі, затое Гофман пазнаваў пад нагамі сляды чыгуначнай магістралі, знаходзіў свежыя пянёчкі ад тэлеграфных слупоў, ківаў галавой ды ўслых дзівіўся:

— Оу, оу-у, оу-у-у, донэрвэ-этэр! Лясныя ваўкалакі нават самі не ведаюць, якія яны магутныя! Оу, оу-у, колёса-аль!..

Лагер існаваў ва ўмовах, калі Савецкая рэгулярная армія недзе вяла жорсткія баі, цярпела паражэнні. Штурман не раз заўважаў, з якой трывогай хлопцы і дзяўчаты, сталыя і пажылыя, збіраліся вечарамі ля радыстаў, з якімі тварамі слухалі перадачы пра баі на Доне ці зводкі пра адступленні сваіх на Кубані і Стаўраполлі.

Франтавыя няўдачы яшчэ больш людзей ядналі.

Лесуноў трымалі самыя моцныя сувязі, што існуюць у прыродзе — сувязь даверу ды магутнае жаданне перамогі над ворагам. Разумелі яны адзін аднаго з паўслова, аднаго позірку. Гэтая маса людзей — розных па ўзросту і звычках — зладжана рабіла сваю справу, бытта канчала спецыяльныя школы.

— Оу-у, Лядо, вас не перамагчы!— з перакаыаннем казаў Грфман.

І паведаміў пра выпадак у Полацку, калі перад ім па разбітым вайсковымі машынамі асфальце два ланцугі салдат з мясцовай «Jagdkommando» вялі на расстрэл пад царкоўны мур трох барадатых хлопцаў і дзяўчынку. Глядзеў ён тады на вулічную сцэнку ў тылавым горадзе і, акрамя звыклай цікаўнасці, падагрэтай нездаровымі дрыжыкамі, нічога не адчуваў. Толькі цяпер спахапіўся, — у вачах тых няшчасных смяротнікаў была зацятасць і блішчэлі тыя самыя агень-чыкі. У зямлянцы гаварыў ён пра расстраляных, ківаючы галавой:

— Оу-у, колёса-аль!..

У афіцэрскім казіно ў Полацку камандзір знішчальнай роты аднойчы стаў перад лётчыкамі выхваляцца, колькі за дзень расстра-ляў бандытаў ды ўзарваў грозных бункераў (выяўляецца, у адным з іх і з такімі ж «бандытамі» Гофман цяпер жыў!).

«Чаму ж растуць іх шэрагі, калі вы агідных бандытаў нішчыце, бы прусакоў?» — спытаўся тады нехта ў афіцэра.

Адно цяпер Гофман заўважыў падкавыку ў пытанні незнаёмага немца ды задумаўся — мабыць, суайчыннік даўно бачыў тое, на што яго вочы адкрыліся з такім спазненнем.

І гэта быў не адзін выпадак.

19.

Ранняй вясной Гофман вёз поўны борт параненых з «Дзямян-скага катла». Суайчыннікі адкрыта заяўлялі, што бяздарны галоўнака-мандуючы кінуў на пэўную смерць шэсць дывізій шаснаццатай арміі — шэсцьдзесят тысяч салдат і афіцэраў. Забінтаваны пажылы ветэран абураўся:

«Ад яфрэйтара Адольфа што яшчэ можна было чакаць?»

Другі — з распухлым ад марозу тварам — дадаў:

«З-за гэтага дурня Іван цяпер задаў нам жару — аж іскры з задніц пасыпаліся!»

Развязаліся языкі і ў іншых салдат:

«Якая ў іх артылерыя, майнэ лібэ!.. А як пойдуць у атаку, закрычаць «ура!» — вар'ятам становішся! Не-е, у рускіх ёсць штосьці такое, аб чым мы раней і ўяўлення не мелі!»

Дыскусію падсумаваў паранены лейтэнант з Вялікіх Лук:

«І вулічнаму бою таксама трэба ў іх павучыцца. Умеюць, чэрці, трымацца за кожны выступ, выкарыстаць найменшую ямку — пас-прабуй, дастань тады Івана!.. Калі гэтага ад бальшавікоў не пярой-мем, савацца ў Маскву няма чаго!»

Аднойчы штурман ляжаў на ложку ў аэрадромнай гасцініцы. Побач на другім — лейтэнант з «фізелер-шторха» [20]. Незнаёмы адно што прыляцеў з разведкі. Па рэпрадуктары перадавалі зводку «обер-командо дэр вермахт»[21], і дыктар узахлёб пералічваў мясціны, дзе знішчылі рускіх — апошнія рэзервы Чырвонай Арміі.

«Чуеш гэтага брахуна? — звярнуўся да штурмана разведчык.— Чырвоная Армія знішчана, ха-ха! Рускі мядзведзь толькі прачынаецца і развівае свае каласальныя рэзервы! Учора ля Балагога назіраў

калону машын даўжынёй — не паверыш, камрад! — сто кіламетраў! Разумееш, штурман, што гэта такое? Камандаванню далажыў, але ж штабныя пацукі з люфтвафэ мой рапарт напэўна затояць, ты ж іх выдатна ведаеш,— усе яны вартыя свайго вялікага везіра Герынга!» «І праўда — везір!»

У канцы зімы Герынг гасцяваў у дучэ Мусаліні, і Максу Ляўфэр-штоку з Гофманам давялося везці ў Рым ахову фельдмаршала. Нейкі князь даў урадавай дэлегацыі раскошны баль. У час п'янкі італьян-ская «чорная арыстакратыя» перамяшалася з немцамі, і Гофман не раз натыкаўся на выфранчаную па-блазенску тушу шэфа.

Ашаламляльнае футра, а пад ім сіне-фіялетавае кімано. З залатымі бірулькамі туфлі, усыпаны перламі гальштук ды ўтыканы рубінамі шырокі пояс. Твар Герынга быў густа напамажаны, на кож-ным пальцы блішчэў пярсцёнак з вялізным брыльянтам. Галоўнака-мандуючы германскімі паветранымі сіламі пры гэтым рагатаў з усялякага глупства ды какетнічаў.

Да дзвюх гадзін ночы ішло ў іх абжорства, затым пачаліся оргіі з голымі дзеўкамі з «клуба» сеньёры Сандэлі...

Гофман расказаў новаму знаёмаму пра ўсё, што бачыў у Рыме, але разведчык усё гэта і сам ведаў.

Якраз па рэпрадуктары перадалі: над возерам Ільмень знішчаль-нік Мэльдэрс на М-109 за адзін вылет збіў 13 самалётаў. На персанальным рахунку нацыянальнага героя трэцяга рэйха цяпер ужо значылася — 216 машын. Да канца года лік перамог ён плануе давесці да 300.

Разведчык схапіўся з ложка, выключыў рэпрадуктар ды выбухнуў:

«Банда гэтага Дзітрыха[22] забрахалася зусім! За дурняў нас маюць! У «мессершміта-109» малы радыус вылету, столькі Мэльдэрс не мог збіць, каб страляў нават па

самалётах няўзброеных! Ты ж разу-мееш, штурман, на кожную машыну трэба зрабіць складаны манеўр: развярнуцца, прыстроіцца да яе! Ды і Іван са сваімі кулямётамі не будзе, як баран, чакаць, пачне манеўраваць ды агрызацца! Цьфу, адзін брахун далажыў, другі на ўсю Германію раструбіў перамогу, а мільёны ідыётаў у экстазе захаплення вераць!»

Гофман яму заўважыў — немцы нічога не ведаюць, бо няма дакладнай інфармацыі.

«Нявінныя авечкі! — разведчык раззлаваўся яшчэ больш.— Самім хочацца гэтай славы, крыві ды перамог! Усім гэтым бюргерам, чыноўнікам, каўбаснікам, крамнікам ды парабкам маёнткаў не церпіцца паспытаць таксама перамог любым коштам, але, жывучы ў глыбокім тыле, мроі свае ўсклалі на прыдуманых герояў! «Ах, нашыя штукасы, ах, фокевульфы, крыгс марынэ! Ах, нашыя панцэртрупэн, адчайныя кэрлэн з Га-Ка-Эль!..» Такая з'ява ў псіхолагаў называецца самарэалізацыя праз чужыя ўчынкі. Ты не быў чэмпіёнам у спорце? Куміра, напэўна, меў — баксёра, бегуна. Гэтым ты сябе супакойваў: каб не перашкодзілі, каб захацеў, дасягнуў бы такога самага поспеху і быў бы ў такой жа пашане! Кожны раз, калі ствараем ідала, як бы ўваходзім у долю з яго ўчынкамі, становімся пайшчыкамі яго славы і аўтарытэту!»

Перабіраючы сваё жыццё над Дрысай, Гофман не без сімпатыі да лётчыка нагадаў і бунтарскую яго тыраду. Яшчэ падумаў: слова «чаму» гучыць дзіўна там, дзе стагоддзямі чутны былі адно «ja» і «nein», таму немцы няздольныя зараз нават кінуць у твар свайму самаму ідыятычнаму начальніку, што ён дурань. Але вось мільёны іх атрымалі каналы, па якіх маглі выладоўваць свае страсці. З усёй энергіяй, арга-нізатарскім спрытам страсці пачалі выліваць. Рабіў гэта і Гофман.

9 лістапада 1938 года ў «Крышталёвую ноч» разам з тысячамі сабе падобных у Гамбургу з лютасцю і маладым запалам Гофман біў вітрыны, выкідаў з абжытых кватэр дзяцей і жанчын, паліў на пляцы

скірды кніжак і скандзіраваў:

«Здох-ні, яў-рэй!»

Выбух карычневага псіхозу, юнкераўская «дзікая прага знішчэння і крыві...» агарнулі мільёны суайчыннікаў, аб'ядналі ды запусцілі ў рух. І Гофмана агарнула ўжо шаленства ад нішчэння Польшчы, разгрому Бельгіі, Францыі, Югаславіі і Грэцыі. Штурман, нібы страціўшы галаву, стаў адчуваць, як кожны спалены горад, знішчаная дывізія чужых танкаў, затоплены карабель, забітая тысяча салдат, новы мільён палонных лесцяць яго самалюбству, павялічваюць ва ўласных вачах ці, як сказаў бы лётчык з «фізелершторха»,— сама-сцвярджаюць. Паступова і ў яго зарадзілася ўпэўненасць у выключ-насці немцаў, у непераможнасці вермахта, покуль ён не грымнуўся ў беларускі лес.

Да новага грамадства палонны зараз прыглядаўся са здзіўленнем.

Тутэйшыя людзі пайшлі ў лес, як ідуць на памост гімнасты ці баксёры, дзе нельга сябе схаваць за спіны сяброў. Гэтыя хлопцы былі на віду, паказвалі мужчынскія якасці там, дзе чалавеку натурай дадзена выявіць іх найбольш — у абароне свабоды і змаганні за Радзіму. Яны сабраліся не па мабілізацыйнай позве, як створана вялізная нямецкая армія, а — па загаду сэрца.

20.

Праз месяц Гофман пачаў ужо вылучаць камандзіраў у некаторых партызан.

Першым чынам запалі яму ў душу хлопцы-арыгіналы.

Вось той самы Антонаў — высокі маўчун з абыякавым, бы ў сіямскага ката, выразам твару і вачэй, аднойчы паказваў лесавікам прыёмы штыкавога бою. Рускі афіцэр апантана адбіваўся адзін ад дзесяці чалавек!

Начальнік брыгаднай разведкі — Нінін брат, Васіль, быў выдатным інструктарам. Аднойчы хлапец з'явіўся з камандзірамі ля разведчыцкай зямлянкі, трымаючы ў руках чамаданчык, у якім гармонікам складвалася рэльефная карта з макетамі. Партызан расхіліў адмысловую ношу — і перад сабранымі паўстала тэрыторыя з лясамі, рэчкай, мастамі, кулямётнымі гнёздамі, мінамётамі і гарматнымі батарэямі. Прысутныя выразалі ўказкі з ляшчыны і расселіся на спілаваныя сосны.

— Чаму мы не ўзялі гарнізон у Нішчы? — пачаў камандзір разведкі разбіраць баявую аперацыю.— Бо прымянілі нямецкую тактыку.

На бярвеннях рогат.

— Чаго рагочаце? Часамі фрыцы абкладуць нас з чатырох бакоў ды пачынаюць малаціць з усіх відаў зброі. Вось і мы абкружылі іх і не далі магчымасці адступіць. Які ў гарнізона выхад? Толькі адзін — каму хочацца паміраць? Боепрыпасаў да д'ябла — сядзі ды адстрэльвайся, покуль прыйдзе падмацаванне. У нас жа часу мала і страляць не стала чым. Патыркаліся, патыркаліся, а блакаду Нішчы давялося здымаць. Калі б немцам пакінулі адзін бок адкрыты, напэўна драпанулі б у Расоны! У «Вайне і міры» як Талстой разважае пра Напалеона? Параўноўвае яго з быком, што шалее на падворку, і раіць біць не па лобе, а ў зад, каб звер убачыў адчыненую брамку і вылецеў! Вось такія справы, рагатуны.

— О, боепрыпасаў у іх да халеры! — ажывіўся адзін з камандзіраў.— Наткнуўшыся на нас ля бальшака, карнікі ўзнялі такую страляніну, што ўсе кусты пасеклі! Такога густога агню яшчэ за ўсю вайну не спатыкаў, а нас — хоць бы каго драпанула! Палілі ледзь яе ва ўпор, ды богу ў вокны!

— А ты — матай на вус! Гэтыя тысячы акупантаў навокал п'юць, жаруць, гуляюць ды лянуюцца праявіць самую нікчэмную цікаўнасць да кутка, дзе сядзяць, ды разабрацца, што тут адбываецца. Для на-цыстаў усе мы

— тыпы, што ў лес пахаваліся. Немцы заўсёды нас недаацэньваюць, а тады кідаюцца ў крайнасць. Як толькі сутыкнуцца з арганізаванай баявой групай партызан, ад нечаканасці іх агортвае жах. Што з таго, што смаляць густа ды зблізку? Не ў сілах авалодаць сабой, таму і страляюць кепска. Для вядзення прыцэльнага агню патрэбен час, а яны смаляць, каб сябе падбадзёрыць! Аднак вернемся да Нішчы. Вось тут, — Васіль павёў па макеце ўказкай,— той самы пракляты лужок. За ім — узгорак з кулямётнымі кропкамі. Тут — батарэі мінамётаў у іх...

Затоены ля палатна палонны немец назіраў за сцэнкай, прыслухоўваўся да размовы і дзівіўся: вучэнне на макетах — нямецкая прывілегія? Аказваецца,— не. Ужываюць яго нават тут, у глухім беларускім лесе. Баявыя аперацыі разбіраюць — унь на якім узроўні. Умеюць нават зірнуць на сябе вачыма праціўніка.

Гофману чамусьці нагадаліся п'яныя суайчыннікі ў полацкай школе, калі яны, мадэлюючы высадку нямецкіх войск у Аўстраліі, палілі з пісталетаў па школьнай карце...

А жыццё ўсё падкідала яму матэрыял для роздуму..

21.

Аднойчы Гофмана вялі да разбітага самалёта, і на лужку група натрапіла на стрыножанага каня і чубатага партызана. Валяючыся на траве, хлапец калупаў былінкай у зубах, сумна пазіраючы ў неба. Над імі ляніва праплывалі дзве вароны.

Каб парысавацца перад сябрамі, хлапец раптам схапіў самаза-радку, амаль не цэлячыся, даў два стрэлы. З птушак адно пасыпалася пер'е.

Гофман потым бачыў, як такія зухі ездзілі зімой на разведку. Адзін кіраваў добра дагледжаным канём, а другі, паклаўшы сябру на плячо аўтамат, цікаваў

уперад. Увесь у яблыках гняды аж шалеў ад застою, і баявыя сані імчалі, бы калясніца рымлян,— лепей з ёю не сустракацца.

Што «лясныя бандыты» ўмелі закладваць міны, Гофман наслухаўся яшчэ ў Полацку. Майстэрства і спрыт лясных падрыўнікоў яму давялося назіраць і зблізку.

Пад камандай групэнфюрэра войск СС фон дэм Бах-Залеўекагa акупанты раепачалі блакаду «Расонскай рэспублікі» — аперацыю з кодавай наззай «Нюрнберг». Каб немцы не пераправілі ў партызан-скую зону танкі і мотапяхоту, лесавікі вырашылі знішчыць у Саколішчы мост. Яго дзень і ноч вартавалі тры батальёны салдат і паліцаяў, подступы старанна немцы замініравалі, абгарадзіўшы яшчэ шасцю палосамі калючага дроту. Перацягнулі дратамі з абодвух бакоў і рэчышча. Затым абарона наёжылася кулямётнымі ды гарматнымі ствaламі — паспрабуй, падступіся.

Невялічкі юркі партызан — Яфім Лысенка — вызваўся знішчыць грозную пераправу. Спатрэбіліся цеслі. Да работы ўзялі і былога штурмана «Юнкерса-52».

Пад наглядам Лысенкі за адзін дзень партызаны, схаваўшыся пад навесам кустоў над ракой, змайстравалі на плыце высокі стол. Плошча яго ўзвышалася на 6 метраў — на стολькі ўзнімаліся над вадой пралёты моста (сакалішчанскія хлапчукі вышыню вымералі ву-дачкамі з дакладнасцю да сантыметра!). На сталe партызаны паклалі цэлую тону буйнакаліберных снарадаў і прыладзілі хітры баёк, які вы-бухаў нават ад лёгкага дотыку. Меншыя плыты падрыхтавалі супроць калючага дроту, які таксама шэсць разоў перасякаў раку і пе-рашкаджаў асноўнаму. Такіх канструкцый цеслі з падрыўнікамі — па прынцыпу «маслам кашы не сапсуеш» — нарыхтавалі дзесяць штук.

Караваны плытоў ноччу пусцілі ў адпаведнай чарговасці па ця-чэнні. Подступы да моста вартавыя асвятлялі час ад часу ракетамі. Падазроныя сілуэты на Дрысе заўважылі здалёк і адкрылі па іх агонь...

За паўгадзіны, покуль караван нясло да мэты, немцы паспелі падняць на ногі ўвесь гарнізон.

Дарэмна нямецкія афіцэры і фельдфебелі надрывалі глоткі ды гналі на пазіцыі салдат.

Спачатку да агароджы даплылі малыя канструкцыі і адна за адной разнеслі драты, расчысцілі фарватэр. Затым дакладна на вызначанае месца прыбыў асноўны плыт. Баёк здэтаніраваў снарады, і на вачах наёжаных сваламі трох батальёнаў мост як пушынку падняло ў паветра і разнесла ўшчэнт!

Гофман быў упэўнены — адзін гэты выпадак падрабязна апішы ў газетах, і немцаў у Германіі, выхаваных на знявазе да ворага з Уеходу, агорне жах.

Найбольшае ўражанне на яго рабілі партызанкі.

22.

Праз пару месяцаў Гофман ведаў аж занадта: выпадак з крас-напольскай Нінай — самы звычайны. Слухаючы падобныя гісторыі, яму заўсёды рабілася няёмка, што ён немец. Яго ўражала, з якім стараннем маладзіцы і дзяўчаты хацелі ва ўсім не адстаць ад мужчын.

У разгар блакады «Нюрнберг» Гофман з разведчыкамі сядзеў ва ўкрыцці ды назіраў за работай гаўбічнай батарэі.

Перад ім — агнявая пазіцыя стодвацццаціміліметровых гармат. Незразумела, як гаўбіцы пасля першага ж стрэлу не разляталіся на кавалкі. Паваротнымі механізмамі ім служылі прымітыўныя каркасы малатарань і трактараў, замест панарам — аптычныя прыцэлы снайперскіх вінтовак, а колы — самаробныя.

Гарматы не мелі нават байкоў. Кемлівыя лесуны прыладзілі ў казённікі металёвыя стрыжні.

Каля бліжэйшай гарматы несла службу стройная сінявокая славянка з драўляным малатком у руках, і немец не зводзіў з яе вачэй. У сімпатычнай «бандыткі» з гарбінкай на носе быў рызыкоўны заня-так. Калі наводчык нарыхтоўваў гаўбіцу, дзяўчына па камандзе «агонь!» ударала бярозавым малатком па стрыжні ды спрытна ўвільвала ад металёвай аграмадзіны, каб магутная сіла адкату яе не зваліла.

У наступны дзень некуды ішлі.

Ужо падмарожвала. Месцамі ляжаў распісаны зайцамі сняжок. Галодныя і адубянелыя разведчыкі прывалакліся к абеду ў апусцелае Бухава, каб чым—небудзь пажывіцца. Лазіць адразу па вёсцы не рызыкнулі, покуль што зашыліся ў крайні хлеўчык ды пачалі разглядацца.

Насільшчык-палонны валок на сабе кілаграмаў з сорак развед-чыцкага дабра, натрудзіў плечы, а салёны пот, як нашатырны спірт, грыз яму вочы. Немец з асалодай прыткнуўся да сцяны, адчуваючы, як змардаванае цела памалу прыходзіць у норму, як цяпер яму хочацца паесці. Праз адчыненыя дзверы віднеліся бліжэйшыя бу-дынкі і спакойны бераг Дрысы з голымі дубцамі лазняку. Разведчыкі прыцішана заспрачаліся, каму адпраўляцца ў апусцелыя хаты.

Раптам з—за вугла выскачыла маладзіца з дзіцем. Убачыла штосьці, акамянела.

— Таня Лысенкава! — пазнаў яе хлапец з Бухава.— Напэўна, прылятала дамоў пажывіцца таксама!

Тут хлявочак захадзіў хадуном. За сценкай загуло, нібы там уключылі малатарню.

Партызаны толькі паспелі ўскінуць аўтаматы, як з—за хлеўчыка высунуўся вялізны танк з зеніткай на прычэпе. Машына дапаўзла да маладзіцы, загамавала.

Партызаны зашапталіся:

— Дзеўбануць бы адгэтуль супроцьтанкавай — падставіў

бок і аж просіцца, эх!

— Наклікаць бяду на сваю галаву?!

— Сціхніце, героі!..

Штурман паспеў разглядзець, што на танку, старанна ўхутаны плашч-палаткамі, выгодна разлёгся ўвесь гарматны разлік — восем артылерыстаў. Суайчыннікі трымаліся за спецыяльны абруч, і было такое ўражанне, бытта ўсе яны падперазаліся гэтым абручом ды, як на печцы, разляглiся адпачываць — што ж, камарады з вермахтаваяваць любілі з камфортам, пра гэта ўсім вядома. Яшчэ штурман паспеў заўважыць: ад раптоўнага гамавання дубец антэны ніяк не ўстабілізуецца, надульнік у зенітцы зачахлёны новенькім брызента-вым рукавом, адзін з артылерыстаў пад абручом трымае звязаных у вяночак жывых курэй, а фарба на гармаце — свежанькая, яе адценне да болю знаёмае па самалётах.

З верхняга люка высунуўся да палавіны малады афіцэр у шлеме, чорным мундзіры і паклікаў маладзіцу;

— Галё, паненка, брот!

Перапалоханая жанчына яшчэ больш прытуліла да сябе дзіця. Афіцэр крыкнуў уніз, каб вадзіцель выключыў матор. Спытаў ужо ў поўнай цішыні:

— Во іст брот?

Кабета здзівілася:

— Броту німа, паночку! Брот увесь з'елі! Блакада, пан!.. Грэчкі для малога на кашу ў кадушцы наскрабла, во! — паказала пузаты рукаўчык.— А брот увесь — ням-ням!

Афіцэр нарэшце зразумеў камізм сітуацыі і ад душы засмяяўся. Размову з сялянкай ператлумачыў салдатам. Артылерысты як бы папрачыналіся, лянiва прыўзнялі галовы, стрымана зарагаталі.

— Паненка — нікс брот! Ням-ням — нікс!.. Во іст брот

дурх Дрыса? [23]

І з усяе сілы пастараўся ўталкаваць маладзіцы, што яму трэба. Паказаўшы на дзве скаваныя марозікам сцежачкі, бы каляіны, што беглі да самага берага і губляліся ў вадзе (іх пратапталі гусі), немец спытаўся:

— Ехаць — там? Брот — там?

— А-а, хочаце раку перабрысці-і?! А я, дурная, падумала зусім іншае!

Маладзіца ва ўсмешцы паказала белыя зубы ды заахвоціла афіцэра:

— Канечне, перабрыдзеце праз рэчку тут, брод там, а як жа!

— Гут! — з маладой бяспечнасцю кіўнуў ёй камандзір танка. Зірнуўшы на карту ў планшэце, загадаў з бравадай вадзіцелю: — Ёган, наперад!

Матор загуў зноў. Лязгнуўшы гусеніцамі, танк раптоўна ірвануў да рэчкі, узнімаючы за сабой веерчыкі смаляной гразі, пакідаючы выразныя сляды на слабым сняжку.

Разведчыкі ведалі — тут глыбокае месца. Усе аж прыўсталі.

Матор з магутнасцю ў паўтысячы конскіх механічных сіл лёгка падкаціў вялізную сталёвую пачвару да берага, і танк раптоўна баўтануў у прорву. На адно імгненне з фіялетавай і цяжкой, як волава, плыні яшчэ раз паказаўся афіцэр — на гэты раз без шлема. Немец роспачна замахаў рукамі, бытта хацеў адпіхнуць ад сябе штосьці і набраць паветра, але знізу яго нешта як бы тузанула за ногі, і ён гэтак жа імгненна знік другі раз.

За танкам, вільнуўшы даўзёрным ствалом з зачахлёным надульнікам, у цёмную прорву нырнула і зенітка.

Ні танк, ні гармата не ўзнялі нават пырскаў. На ракавым месцы ўзнялася кевялічкая хваля, успучыліся

два віры, але імклівая фіяле-тавая плынь усё гэта ў момант злізала, і рэчка зноў паплыла роўна.

Выглядала на тое, што тут увогуле не было ніякага танка з экіпажам, ні прыціснутых абручом да брані артылерыстаў, ні даўгаствольнай гарматы. Адно крокаў праз сорак уніз па цячэнні выплыла пярэстая плашч-палатка ды трапяткі вяночак курэй, імклівая плынь іх пакруціла, пакруціла вакол сваёй восі ды шпарка паперла ў лазняк.

— Таня, што ты нарабіла?! — жахнуўся бухавец.

Перапалоханай маладзіцы было не да разведчыкаў. Прыціска-ючы да грудзей дзіця, яна прыгнулася ды трушком памчала ў хвойнік.

Яшчэ нейкі час партызаны насцярожана назіралі за рэчкай — ці не выплыве хто, ды раптам спахапіліся: калі з'явіўся танк адзін, напэўна, будуць і другія — трэба даваць драла. Лаючы маладзіцу, што застаюцца зноў галоднымі ды яшчэ невядома, чым усё гэта скончыцца, хлопцы сталі паспешліва ўзвалакаць на спіны ладункі. Подзвігам яе яны як бы і не захапляліся.

Гофман прабурчэў сабе пад нос:

— До-онэрвэ-этэр, оу, оу-у, ман гот, фэрфлюхтэ!..

— Што, немчыкаў сваіх шкадуеш?! — спагнаў злосць бухавец.— Хто іх сюды прасіў, хто іх клікаў на Дрысу? Хай бы не лезлі! Ляжаць зараз на дне з выцягнутай антэнай і па рацыі крычаць свайму Гітле-ру: «Алё, фюрэр, ратуй нас!..» Выратуе, як жа!.. Жабы ім цыцкі даду-уць, адхочацца ім нашага шнапса і сала!.. А ты паплач па іх, паплач!

Гофман думаў зусім пра што іншае.

Па ўрыўках фраз, што запамяталі ўдзельнікі таго выпадку, Вільгельм, мне вдаецца, сказаў прыкладна так:

— Для анерацыі «Нюрнберг» нашыя бонзы

падрыхтавалі літаральна ўсё. Генерал зойск СС фон Бах-Залеўскі з цэлым сваім штабам прыдумаў ёй грозную назву. Усё, як па нотах, распісалі. Выдалі загады. Вызначылі напрамкі па карце: «Ді колёнэ. А маршырт ін рыхтунг Краснаполле, ді колёнэ Б фэрт ін рыхтунг Бухава...» Падвезлі боепрыпасы. Раздалі пайкі. Вызначылі пункты канцэнтра-цыі. Раздалі на кожны дзень паролі ды пазнавальныя знакі. Вызначы-лі частату хваль для радыёсувязі і дакладную колькасць ват ра-дыёўстаноўкам. Прадбачылі з сотню іншых выпадкаў... А тут — імправізацыя! Такая сабе звычайная вайбхэн — галодная, з дзіцём і мяшэчкам крупы на руках ды баязліва-баязліва — ноччу сама, напэўна, не адважыцца выйсці на двор — раз! — і вывела з баланса вермахта 30-тонны танк з крупаўскай сталі, з камплектам боепры-пасаў; вывела зкіпаж з афіцэрам, зенітку калібра 88 і цэлы разлік выдатных артылерыстаў, якія, мажліва, бралі Варшаву і Парыж,— кройц унд сакрамэнт! І ніхто тут не бачыць у гэтым нічога незвы-чайнага, оу, колёса-аль!..

23.

Гофмана з малых год упарта выхоўвалі ў знявазе да ўсяго, што ўсходняе. Над Дрысай выхаванне паступова выветрылася, а прабы-ванне ў партызанах з кожным днём дадавала яму матэрыялу для роздуму.

Аднойчы Вільгельма павялі да разбітага самалёта.

К таму часу з «Юнкерса-52» застаўся адзін арматурны шкілет ды маторныя вузлы,— астатняе партызаны пусцілі ў работу. З дзюралю нарабілі грабянёў і партсігараў, лыжак і місак, чаранкоў да фінак ды скрыначак для дзіцячых цацак, дзяўчатам на ніткі і іголкі, гума пайшла старым на абутак. Бартавой абшыўкай выклалі сценкі ў зямлянках. Амперметры ды іншыя вымяральныя прыборы з ін-струментамі перакачавалі ў майстэрню зброі. Адзін рухавік ужо даваў святло ў партызанскія бальніцы. Немца вялі, каб

выманціраваць яшчэ што прыгоднае для другога рухавіка.

І вось яны прыбылі на месца. Лесавікі адразу пачалі кешкацца ў маторы, пра палоннага забыліся.

Пад нагамі ля самалёта валяліся тысячы пісем ды размоклых ад дажджу пакетаў і пакецікаў. Вільгельм папрасіў дазволу падабраць Біблію. Затым сабраў некалькі соцень адрасаваных салдатам кан-вертаў і бандэролей, што захаваліся пад трантамі, напіхаў імі торбу. Адчуваючы нясцерпную прагу да чытання, дастаў з гнілога брызенту пару разлезлых газет,— узяў таксама.

У той вечар, напаліўшы добра ў печцы, Гофман сеў на калодку перад агнём, расклаў сабе на калені салдацкую пошту і ўзяўся чытаць. У канвертах знайшоў службовыя пісьмы і звычайныя пасланні родных на фронт сыну, брату ці мужу. Сярод інтымных запісак штурман напаткаў і такія, што перад тым, як брацца за наступны канверт, крадком азіраўся, ці не заўважаюць партызаны.

Якраз з Дворышча прыйшла да аднаго з партызан сястра і апавядала навіну. Немцы ў мароз пакінулі ля гумен на агнявой мінамёты і зашыліся ў дворышчанскія хаты грэцца, а ў гэты час сямідзесяцігадовы Іван Сідоркін паналіваў у іх вады. Калі блакіраваныя партызаны пабеглі праз поле, афіцэр падаў каманду накрыць рухомыя фігуркі навесным агнём. Мінамётчыкі дружна хапіліся за міны, а ствалы — замарожаныя. Сувязная зараз апавядала, як расстрэльвалі старога Сідоркіна, як па вёсцы лавілі яго дзяцей, унукаў і жонку ды кідалі ў калодзеж.

Партызаны ўважліва слухалі, да немца не было ім справы.

Гофман углыбіўся ў паперкі.

«Я нічога яшчэ не пісала пра сто марак, прысланыя табой у маі,- дакладвала на фронт мужу фрау з

Шарфэнвізэ.— Я іх адразу аддала тваёй маці, каб купіла сабе ваеннапалоннага. Цяпер яны танныя. Ня-даўна фраў Марта заплаціла групэнфюрэру Отта Нос-Ке грошы і той дазволіў выбраць кандыдатку з новай партыі жанчын, прывезеных толькі што з Расіі. Але работніца захварэла. У мінулую сераду фрау Марта пахавала дзве рускія бабы і цяпер баіцца, што адправіць на могілкі трэцюю, кажа: «Навошта было такіх здэхляў цягнуць сюды? Лепш пазабівалі б іх у Расіі, падлы ў нас рознай хапае!»

«Мой палонны будзе, напэўна, мацнейшы, бо яго, калі бралі да войска, аглядалі дактары. Як думаеш?»

Другая жонка папракала свайго мужа: «Генрых, ты сабе ўявіць не можаш, як табе не пашанцавала! Салдаты, што служаць у Нарвегіі, Даніі ці ў Заходняй Еўропе, шлюць і шлюць харчы, тканіну, бялізну, шаўковыя сукенкі, касцюмы, выдатны абутак. Едучы ў адпачынак, валакуць рукзакі, чамаданы, баулы, паўнюткія дабра. Гіта не мела да вайны нават звычайных панчох — цяпер фарсіць у дарагім футры нават у гарачыню і за свайго мужанька не дрыжыць так, як даво-дзіцца мне...»

Брат пісаў брату:

«Еду ў Растоў на работу па кантракту з фірмай Крупа. Падпісаў умову на 10 гадоў. Кажуць, на Доне тэрмін такі можна выцерпець, нездарма тылавікі выгледзелі там месца на дачу для фюрэра. Наш Вілі адправіўся ў Днепрадзяржынск па кантракту з фірмай «Сімэнс» на тры гады. Я завербаваўся надоўга, бо хачу прыгледзець сабе маёнтачак...»

Зноў ішло пісьмо нечае жонкі:

«У першых словах свайго паслання дакладваю Табе — пасылкі з вопраткай рэгулярна атрымліваю. Нічога, што заплямленая,— кроў лёгка змываешіа звычайным мылам і не пакідае ніякага следу. На бурыя плямы не звяртай увагі, пакуй усё...»

Сястра:

«Дарагі Фрыдрых! Нарэшце, на вакзале я хапнула буфет Вэбэра! Грубы Ганс некуды пераехаў, спадчыну яго перадалі мне! Мацер божая, вялікае табе дзякуй, нябесная царыца і святая Барбара!.. Кажуць, сын яго ў арміі вёў недазволеныя размовы, Алекса забралі ў канцлагер. Грубы Ганс пачуў і драпануў, але якая мне да гэтага справа, праўда?! У буфеце дапамагаюць муцці і стрыечная Грэта.

Ведаеш, чаму Вэбэры так збагацелі на сваім інтарэсе? Ніколі не здагадаешся. Паслухай!

Яшчэ прадзед Грубага Ганса пад прылавак насыпаў пяску з—пад плахі, на якой адсякалі на рынку галовы асуджаным на смерць! Ты хваліўся,— расстрэльваеш бальшавікоў. Падбяры для мяне і прышлі ў мяшэчку жменю такога пясочку. Толькі не забудзь, гэта важна! Мяшэчак пашыла і кладу ў бандэроль. Няхай цябе царыца нябесная і святая Барбара трымаюць пад сваёй апекай».

За тытульным лістом Бібліі штурман знайшоў прыклееную стандартную паперку, надрукаваную разборлівым готыкам, каб мог прачытаць кожны салдат. Тут быў зварот царкоўнай ерархіі:

«Браты! Цяпер ніхто ўжо не сумняваецца, што мы, немцы,— вышэйшая раса Еўропы ў тым разуменні, якое выходзіць за рамкі геаграфічных і геапалітычных катэгорыяў! Сёння, як ужо не раз было ў гісторыі, Германія стала зноў ратавальніцай Еўропы, воінам, што ахоўвае яе фарпосты! Божа, блаславі наш вермахт, які прызваны ахоўваць свет, блаславі нам любімага фюрэра! Хайль Гітлер!!»

Франтавыя навіны ў газетах былі даўнія і для Гофмана здаліся смешнымі. Пачаў глядзець «Зюд дойчэ цайтунг» з апошняй старонкі. Адразу натрапіў на аб'яву:

«53-гадовы арыйскі доктар, ветэран з—пад Танэнбэрга, хоча мець нашчадка-мужчыну законным шляхам шлюбу са здаровай маладой арыйскай дзяўчынай — сціплай, працавітай, без завушніц, набожнай, найлепш без

маёнтку, а галоўнае — без пасрэднікаў. Прапановы загадвае накіроўваць па адрасу...»

Гофман узняў вочы з-над папераў і азірнуўся.

Па-ранейшаму на яго не звярталі ўвагі. Дзяўчыне з Дворышча брат масціў месца нанач з саломы. Грузін маляваў плакат: на паперы са шпалераў віднелася свастыка ў выглядзе ні то кратаў, ні то павуціння, і на іх мастак выводзіў якраз контуры фізіяноміі Гітлера. Ля стала начразведкі Васіль калупаўся над радыёпрыёмнікам. За печкай гутарылі партызаны:

— Іваненка, каго ты днём у штаб вёў?

— На раўнапольскай дарозе злавіў. Налез на сакрэт.

— Ён жа — стары, барадаты дзед?!

— А на руцэ — сляды ад пярсцёнка і гадзінніка. Нейкую пілюлю хацеў праглынуць — ледзьве яе выбіў я!

— Фі-іў!..

— Зноў, мабыць, блакаду рыхтуюць — пасылаюць субчыкаў у разведку!

— А, думаеш, чаго ён ішоў? Усё разнюхаць! Цяпер толькі глядзі ды глядзі!..

Гофман думаў, што рабіць з Бібліяй, пісьмамі і газетамі.

Яму захацелася ўсё гэта з гідлівасцю пакідаць у полымя. У апошнюю хвіліну змяніў намер. Нішчыць дакументы з пункту гледжання практычнага немца здалося не па-гаспадарску.

Нейкі час папяровы пакет палонны насіў з сабой, як той манах, што награшыў, а потым носіць вярыгі, і ўсё думаў: як людзі павінны не любіць немцаў, якая павінна быць іх нянавісць, якія яго суайчыкнікі хворыя, якая Германія нешчаслівая.

24.

Быў усяго канец лістапада, а лясы над Дрысай пакрыла ўжо тоўстая коўдра снегу. Маразы скавалі азёры, і на адным, каля вёскі Селявішчы, партызаны наладзілі пасадачную пляцоўку.

Прыляцелі першыя «дугласы» з цюкамі зброі, зваротным рэйсам забралі параненых, хворых ды свежыя «языкі». Былому штурману-радысту ў расонскім лесе не было ўжо чаго рабіць, камандаванне вырашыла адправіць яго пры аказіі на Вялікую зямлю.

Настаў дзень, калі Герашвілі прыляцеў са штаба ды аб'явіў:

— Ну, всэ, Вілгэлм, едыш у Маскву! Павязуць тыбэ на арыдром з нашымі хлопцамі! Хватыт возытса з табой, рыхтуйса!

Гофман якраз сядзеў на калодзе перад печкай, у банку з газай крышыў гудрон ды кіёчкам памешваў бардовую жыжку. Блакірава0-ныя з усіх бакоў брыгады галадалі, таму і ў палоннага твар асунуўся, пайшоў шэра-зялёнымі плямамі і шалушыўся, але вочы глядзелі жыва, з мудрай іскрынкай, ад чаго малады немец выглядаў на мужчыну сярэдніх год.

Выслухаўшы навіну, палонны дамяшаў раствор, выняў кіёчак, разглядзеў на святло тоненькі, як саломінка, струменьчык жыжкі, абцёр мяшалку аб край банкі, шпурнуў у печ. Калі кіёчак успыхнуў яскравым полымем, немец узняў на разведчыка вочы, буркнуў:

— Ага!..

— Чаго не радуешса? Вы, нэмцы, так пэрлыса: «Нах Москаў, нах Москаў!» Абіцалі — праз тыдзень-два ўвойдзеце ў яе, не маглі дачакацца, калі ўбачыце, і — во, паглядзіш першым!

За чатыры месяцы жывы і дасціпны Ладо паспеў з палонным перагаварыць пра ўсё на свеце і зараз

развітваўся са шкадаваннем, а ў голасе адчувалася самая звычайная крыўда: Ладо яшчэ сам не бываў у сталіцы.

Загадана збыраць цябе ў дарогу! — падганяў ён.— Паперы твае вжэ пэрадалі! Шнэль, збырайса!

— Я гатоў.

Неўзабаве прыехалі і сані. У трафейным кажусе з баварскіх мерыносаў, з пугай уваліўся ў зямлянку вялізны партызан з чапаеў-скай брыгады.

Збегліся астатнія разведчыкі, са штучнай бадзёрасцю сталі развітвацца: немец ляцеў у сталіцу, зайздросцілі яму таксама.

Гофману далі падношаны чырвонаармейскі шынель. Знайшлі вушанку са следам ад зорачкі. На рэчы Ладо падараваў яму абшарпа-ную сумку ад процівагаза, вытрасшы на салому пашматаныя ілюстра-цыі. Былы штурман дастаў з кішэні сіняе кашнэ і абматаў грузіну шыю. Старанна падбіраючы словы, растлумачыў:

— Прэзэнт ад мінэ на памяць. Это — падарунак ад мой стары оцец.— Паказваючы скручаную ў сувой карціну, што стаяла ў кутку, нявесела дадаў: — Яшчэ пакідаю свой партрэт. Будзеш рабіць пасля вайны персанальную выстаўку, прышлі — не забудзь — мне запра-шэнне.

Назіраючы гэтую сцэнку, чапаевец выбухнуў:

— Развялі тут анцімонію са сваім фрыцам, маць вашу распера-так! Дземех Віцька ў санях мерзне! Не калупайцеса! Немцы з вамі так цацкаліся б? Даю мінуту часу, пасля павезяце самі — мяне тут не будзе!

Чапаевец са злосцю плюнуў, рашуча сунуў пугаўё за халяву, скінуў з пляча нямецкі карабінчык ды заклацаў замком — праверыў, ці не застыла ў магазіннай каробцы масла. Дземех напароўся ў Зачэ-пічах на засаду, яму прастрэліла жывот, Бергман апераваць не браўся.

Разведчыкі заварушыліся і ў момант скончылі зборы.

25.

Вечарам у зямлянцы партызаны спахапіліся — чагосьці не хапае. І не падазравалі, што так паспелі зжыцца з палонным. Некалькі чалавек збіраліся па соль у Латвію, але і яны гаварылі толькі пра Гофмана.

Нінін брат, Васіль, заўважыў:

— У разводдзе хвалі Дрысы часамі могуць загнаць на адзін плыт зайца, дзіка і ваўка. Яны таксама тады не грызуцца, нават не спіхваюць адзін аднаго ў ваду. Толькі ж ідылія — да першага берага ў іх, а мы, ахламоны, чагосьці немца шкадуем і зараз.

Хтосьці ўспомніў:

— Кажуць, гэтак следчыя зжываюцца са сваімі арыштантамі: цікавяцца потым яго здароўем, перажываюць сямейныя беды, а калі скончаць допыт і злачынцу перавядуць у іншую турму, следчы сумуе, не знаходзіць сабе месца...

Васіль не здаваўся:

— Не, хлопцы, што ні кажы, а — лягчэй стала дыхаць у пакоі. Прасцей, не так душна. Праўда-праўда!

Ведаючы яго непрымірымасць, партызаны прамаўчалі. Усе раптам схамянуліся — апошні час пачалі ўжо як бы і забываць, што сярод іх жыў нацыянал-сацыяліст, самы сапраўдны гітлеравец, які ў сваім самалёце вазіў нават фельдмаршала Герынга.

У наступны дзень разбушавалася дзікая завея. Лес хістаўся і гуў, яго песня без слоў то нарастала грозным акордам, то сумна цішэла,— бытта якісьці волат выказваў свой боль кад змучанай акупантамі Беларуссю ды не мог аніяк ні выказацца, ні супакоіцца. Дробны,

прамерзлы, як асколкі шкла, снег мяло з дрэваў, падымала з зямлі, сэкла ім па тварах людзей. Раптоўныя парывы віхуры пераносілі сумёты з месца на месца, завальвалі дарогі і ўваходы ў зямлянкі. Над дрэвамі цераз імклівыя рваныя хмары сярэбранай сцёртай манеткай кацілася халоднае сонца.

Не сціхала завея, біла па дрэвах ды выла віхура і вечарам.

Сабраным у паход партызанам было загадана чакаць світання. Разведчыкі доўга рэзалі ў карты, заганялі «казла», травілі анекдоты ды меркавалі — дзе ж цяпер можа быць іхні «фашыст». Што самалёту ве-цер? Узнімісяя вышэй хмар — і ляці сабе. Вядома, гэты шчасліўчык ужо ў Маскве. Ці будзе суджана сваю сталіцу бачыць таксама і ім?

Хлоппы ўспаміналі, як бралі немца ў палон, як ён, зараза, агры-заўся і які быў пыхлівы, як абражаў хірурга, аднак — уціхамірыўся. Спачатку прызнаваў толькі камісара і Ладо, затым — іншых, а нарэшце прызнаў і Бергмана.

Паступова немец стаў карэктным і зважлівым, правіў ім вопратку ды абутак, мыў посуд, наводзіў у памяшканкі парадак.

У блакаду разам уцякаў ад карнікаў, пакорна валок на спіне партызанскае дабро — цярпеў усе нягоды.

Вечарамі на пару з Ладо забаўляў партызан ігрой на мандаліне, гітары. Калі ж далучаліся са сваім інструментам браты Гарчаковы, на канцэрт збягалася паўлагера.

Больш ніхто ад яго не чуў грубага слова...

— Хаця б па дарозе не ўцёк ад фурмана,— сказаў хтосьці без пераканання — для парадку.— У такім тоўстым кажусе чапаевец непаваротлівы, бы мядзведзь, немец жа — у шынеліку. Юркне паміж ядлоўцу ды паляціць у Расоны да сваіх!..

— Каб меўся ўцячы, зрабіў бы гэта пад Бухавам, калі танк затануў,— няўпэўнена заступаўся Ладо, бо трывожыўся і ён.— У тую гарачку часамі аднаго пакідалі і не ўцякаў...

За размовай праляцеў час.

26.

Раніцой разведчыкаў разбудзіў рэзкі стук. Герашвілі пры-слухаўся: хтосьці са двара біў, бы малатком, у дошкі, адчайна стагнаў:

— Лядо-о!.. Лядо-о!..

Адчыніўшы дзверы, грузін спачатку сваім вачам не паверыў.

Перад ім стаяў Гофмаы.

Немец так замерз, што больш не змог вымавіць і слова, а бязладным кулём зваліўся на парог. Грузін схапіў яго ўполкі, павалок у памяшканне.

Выяўляецца, з—за надвор'я самалёт усё ж такі прыйсці не здолеў. Параненых адправілі ў Сялявіцкі лазарэт. У неразбярысе чапаевец пра немца забыўся — ратаваў Віцьку Дземеха. Пакінуты палонны патаптаўся нейкі час сярод партызанскіх фурманак, пагрэўся ля коней ды адправіўся ў брыгаду.

Падзея падняла разведчыкаў на ногі. У печцы неўзабаве весела забушавала полымя. Пасадзіўшы Гофмана на калоду перад дзверцамі, хлопцы ўжо здзіралі з яго абледзянелую вопратку, сцягвалі замерзлыя на косць боты, снегам расціралі пальцы ног, сыпалі пытанні:

— І ты адзін мясіў сумёты цераз лес аж з Сялявішч, усе трыццаць пяць кіламетраў?

— Як жа ты партызанскія заставы праходзіў? Ты ж не

ведаў пароляў!

Аслабелы ад недаядання, змардаваны дарогай і адубянелы ледзь не да страты прытомнасці, немец моўчкі соп ды нягнуткімі пальцамі стараўся ададраць са шчаціння пад носам лядзяшкі.

— Чаму ж ты ў гарнізон які не махнуў, не звярнуў з дарогі да сваіх фрыцаў? — пакпіў Ладо.

— Каб эсэсаўцы сцапалі мяне за тое, што ў палоне быў? — выбухнуў штурман.— Мяне на радзіме ўжо даўно пахавалі! Рэчы з полацкай гасцініцы адправілі дамоў, хлапчукі з «гітлерюгенд» паклалі іх на атласную падушку пад партрэтам фюрэра!..

Немец аж устрапянуўся, а яго глыбока запалыя вочы бліснулі злосным абурэннем:

— Думаеш, я табе няпраўду гаварыў? Чаму вы мне ўвесь час не верыце?!

І з той жа злоснай перакананасцю, дапамагаючы сабе жэстамі, мяшаючы ад хвалявання рускія, беларускія і нямецкія словы, усім аб'явіў:

— Гітлер — шайсэ, даўно вайну прайграў, пераканаюцца неўзабаве ўсе мае суайчыннікі! Я не хачу належаць да яго шайкі! К д'яблу ўсё — я не маю нічога агульнага з іх злачынствамі! Альзо, застаюся з партызанамі нават і тады, калі захочаце мяне расстраляць! Лядо, мэльдэн біттэ, камісару! Я ўдзячны свайму лёсу, што мяне закінуў сюды на пакуты і нягоды — з прыемнасцю іх буду несці і далей!

Апошні час Гофман бурчэў на суайчыннікаў, але партызаны падазравалі фальш: маўляў, лесціць, нягоднік, каб шкуру ўратаваць. І — на табе, такі ўчынак!

Раніцой у шалашы-сталоўцы адбылася такая сцэнка.

За сталом з грубых дошак сядзела з пятнаццаць партызан. З распаранымі ад гарачай стравы тварамі

яны лыжкамі цягалі мясны булёнчык без солі ды не зводзілі з немца вачэй.

Гофман быў яшчэ злы — усё не мог адагрэцца. Яго разумелі і спачувалі. Здарылася б падобная сітуацыя ў Сялявішчах з кім—небудзь з іх, і кожны хлопец прыдумаў бы сем прычын збегчы ў якую—небудзь халупу ці зямлянку, каб пагрэцца ды папрасіць гарачай стравы. Немец жа баяўся, каб не прычапіліся да яго, не пазналі ў ім палоннага, не западозрылі лазутчыка. Мусіў цярпець і двое сутак на такім холадзе нічога не браў у рот. Лёгка было сабе ўявіць, як ён таўчэцца ля запрэжаных коней, прыкідваючыся, што іх корміць ды накрывае дзяругамі, затым паныла валачэцца трыццаць пяць кіламетраў па снежнай цаліне ў лагер, стараючыся перахітрыць брыгадныя заставы.

— Вілгэлм, табе мідаль трэба даць за гэта! — пахваліў яго грузін, падносячы лыжку да рота.

— Ад камандавання! — дадаў яго сусед.— А мы, покуль што, давайце пачэпім яму самаробны!

Немец быў у дрэнным настроі і раздражнёна гыркнуў на гумарыста:

— Што ты сярбаеш, як паравоз, не можаш есці па-чалавечы?!

Хлопцы дружна зарагаталі.

Грубыя лесуны, якія не аднойчы заглядалі смерці ў вочы, сэрцам бывалых людзей адчулі значнасць падзеі, — кавалер жалезнага крыжа, мацёры акупант, што ўсіх тут абзываў бандытамі, з іх дапамогай пераўтвараецца ў саюзніка.

27.

Завея памалу сціхла.

Як звычайна бывае ў такіх выпадках, за буранам ударыла адліга. Атрады саньмі адправіліся таптаць снег на партызанскі аэрадром, але калі прыляціць у Сялявішчы самалёт зноў, ніхто, ніводзін чалавек толкам не ведаў.

Чакаючы паўторнай адпраўкі, немец цяпер адчуваў сябе зусім прывольна. Адаспаўшыся ў цяпле, у наступныя дні, хадзіў куды толькі хацеў, а хлапчукі з сямейных зямлянак, убачыўшы яго здалёк, крычалі:

— Унь рускі немец!

Аднаго вечара разведчыкі з Гофманам адправіліся на канцэрт самадзейнасці ў доўгую будыніну — партызанскі клуб. Колькі ў блакаду самалёты кідалі бомбаў, секлі з бартавой зброі. Дзіркі дзяўчаты замазалі глінай, залу і сені Герашвілі з напарнікам упрыгожылі зноў лозунгамі ды карыкатурамі на немцаў — будыначак і далей служыў свайму прызначэнню. Сотні людзей з вінтоўкамі між кален, з аўтаматамі на шыі зараз у ім з аднолькавым запалам прытупвалі хвацкім танцорам, слухалі ігру на цытрах братоў Гарчако-вых, дэкламацыі з твораў Шолахава і Талстога, упіваліся пераборамі баяна сляпога Васіля Мураўёва. Рэакцыя была шчырай, жывой і бурлівай.

Ледзь не апаўночы ў абкружэнні партызан Ладо з немцам дабіраліся дамоў.

Хто такі быў Гофман?

Ён не пусціў пад адхон поезда, не ўратаваў з—пад шыбеніцы патрыёта — нават сам шкодзіў партызанам. Аднак чалавек гэты таксама зрабіў подзвіг — перамог сябе, даставіўшы партызанам прыемныя эмоцыі, таму зараз быў цэнтрам увагі.

Стары Архіп з Баканіхі — равеснік майго бацькі. Яны нават падобны адзін на аднаго характарамі. Як і майго старога, Архіпа тады не адзін дзень, мабыць, мучыла адно. Лічачы ўжо немца цалкам сваім, бытта папракаючы ўсіх астатніх яго суайчыннікаў, дзядзька з

Баканіхі выпаліў:

— Слухай, лётчык, адкажы мне на такое. Твае немцы, халера іх не брала, людзі не дурныя. Навошта ж тады пайшлі на нас? Вайна — мукі, раны, кроў...

Дзядзькава пытанне Гофман прыняў усур'ёз.

— Яшчэ ніколі, фатэр, жахі не ўтрымалі людзей ад вайны. Кожны думае: на такой бойні памрэ не ён. Зрэшты, войны цяпер плануюцца асобнымі дэмагогамі. Такія тыпы іграюць на патрыятызме сваіх народаў ды ўводзяць людзей у зман.

Партызаны не спадзяваліся павароту гутаркі на гэткі ўзровень, з павагай прыціхлі. Цемра не давала бачыць, ці дзядзька зразумеў немца. Стала чуваць — нехта баўтануўся ў глыбокую лужыну, вылаяўся:

— Япо-онскі бог!.. І так было поўна ў боце вады, шчэ налілося праз халявы! Дзіва, што фашысты нас б'юць! У лагеры парабіць чалавечыя пераходы нельга?!

Гофман доўга не мог прызвычаіцца да слова «фашыст». Толькі ў Італіі шайка Мусаліні так называлася, немцы ж — не макароннікі якія. Тым не менш тэрмін існаваў, даводзілася мірыцца.

Немец падхапіў партызана:

— Неразбярыхай вы якраз і дужыя. У нашых усё спланавана і прадбачана. Вымерана, колькі масла, шакаладу есці салдату, калі ехаць у адпачынак, колькі цвікоў насіць на левай падэшве, на правай і колькі мець у запас, калі ўставаць і класціся... Вы ж не па статуту — трах, бах! — па якой—небудзь часці — і ўсе нашыя планы з тэрмінамі ляцяць да д'ябла. Бо выбухі вашага гневу, зацятасць у планы не ўпіс-ваюцца. Такой імправізаванай неразбярыхай і вайну ў немцаў выйграеце!

Партызаны выбухнулі здаволеным рогатам.

— Оу-у, вы, рускія, майстры на імправізацыі. У такіх

суровых умовах — канцэрт, як у сталічнай зале кансерваторыі. Сем-восем самадзейных артыстаў класічнымі творамі цэлы вечар увагу слухачоў трымалі, до-онзрвэтэр!

— У нямецкай арміі канцэртаў не наладжва-юць?! — дзівіліся партызаны.

— Наладжваюць, але такія, што выклікаюць зубаскальства ды жывёльны рогат. Карысна для здароўя салдат — сцвярджаюць урачы. Яшчэ ў нас чамусьці ў пашане гумар вісельніка. Вашыя ж канцэрты тонкія, а смех — ачышчае душу і прымушае перажываць. Падобнае я назіраў у Францыі, Італіі. Толькі там дадалі б яшчэ сексуальнай афарбоўкі.

— Камісар не дазваляе! Паказалі б такі табе секс, што французам і не снілася, праўда, хлопцы? — заўважыў бліжэйшы хлапец, і ўсе зарагаталі зноў.

— Ты разумееў адценні дэкламацыі? — дапытваўся грузін сваё.— У Кахэціі з малых год даводзіцца гаварыць з армянамі, рускімі, туркамі. Мовы даюцца мне лёгка. Але за чатыры мссяцы я нэ здолеў бы гаварыць так па-тутэйшаму!

— З парашутам ніколі не скакаў? Каб раскрыць яго, калі нырнеш за борт, дастаткова затраціць паўтары секунды. За гэты міг павернешся ў паветры, тузанеш за ручку ды яшчэ пару маніпуляцый зробіш. Ва ўмовах вучэбных хутчэй за шэсць секунд парашута яшчэ ніхто не адкрываў! Альзо, у стрэсавай сітуацыі складанасці асвойваеш хутчэй. Лепшы спосаб вывучыць мову — поўнасцю акунуцца ў моўнае асяроддзе, не мець магчымасці нават перакінуцца па-свойму словам, пачаць ужо і думаць на чужы лад і нават — сніць. Сам ведаеш — усё якраз я тут меў.

Вярнуўшыся з канцэрта, хлопцы і не думалі класціся спаць. Пад Сталінградам ішоў разгром абкружанай арміі Паўлюса, узбуджаныя партызаны загаварылі пра наступленне. Нехта знайшоў у сябе трафейную газету «Фолькішэр бэобахтэр», папрасіў былога штурмана

перакласці, што яго суайчыннікі пішуць пра «кацёл» над Волгай.

У партыйным органе Гофман знайшоў пералік падзей за мінулы тыдзень, зроблены галоўным аглядальнікам прэсы — самім генералам Дзітварам. Высакапарнымі словамі гітлеравец паведамляў нямецкаму народу аб скарачэнні ля Дона лініі фронту, пра голад у Ленінградзе ды высмейваў лютыя атакі чырвонаармейцаў на нямецкія кулямёты пад Вязьмай без танкавага і авіяцыйнага прыкрыцця. Пералічыў яшчэ затопленыя падводнымі лодкамі караблі ў Атлантыцы і намаляваў разгром японцамі амерыканцаў на выспах Ціхага акіяна...

Спакойна, шчыра і без падлізвання, за што разведчыкі так яго паважалі, Гофман ахвотна растлумачыў:

— Першы шок, выкліканы абкружэннем найлепшых нямецкіх дывізій, у нашых фанабэрлівых задавак мінуў. Сталінградскую сітуа-цыю партыйныя бонзы лічаць покуль што не трагічнай — усё яшчэ не адвучацца глядзець на падзеі вачыма пераможцаў. Нічога, галоўнае вамі ўжо зроблена, патрэбен толькі час. Дасягнеце Германіі, і справа пойдзе хутчэй — дарогі ў нас выдатныя.

Успомнілі лужыну, у якую трапіў партызан, парагаталі.

Спаць нікому не хацелася. Грузін узяў мандаліну, разведчыкі — балалайку, бубен, а немцу далі гітару. Пачалі настройваць інструмент і думаць — што б та-кое сыграць.

Выручыў Ёган Штраус, якога хлопцы ведалі «тры каленцы». Штурман узяўся вучыць вальс «Над сінім Дунаем» на «вооем кален»...

28.

У наступыы дзень Ладо памяняўся з Гофманам абуткам

ды пакрочыў з разведчыкамі аж за Расоны, пакінуўшы немца аднаго. Разведчыкі ведалі — у яго завялася сімпатыя.

Гордую прыгажуню з гарбінкай на носе немец заўважыў яшчэ ў час блакады. Драўляным малатком яна лупіла па металёвым шпяні казённай часткі гарматы. Цяпер яе гаўбіца, разам з іншымі трыццаццю пяццю гарматамі, мерзла ў Заазер'і, а маладзіца вучыла сірот.

Гофман і хвіліны не сядзеў без занятку — нешта чысціў, выра-заў, свідраваў, скрэбаў, і неяк атрымалася само сабой, што сталі яго пасылаць настаўніцы на падмогу. Неўзабаве ёй змайстраваў бачок для вады. З кавалачкаў шкла ўставіў шыбы. Адрамантаваў швейную машыну. Насіў сухія дровы...

Аднойчы з Прорубі Гофман прынёс для сімпатыі такі падарунак, што ў лесе загаварылі ўсе жанчыны.

Хадзіў ён тады з хлопцамі па харчы ў лясную вёсачку. Вяртаю-чыся ў лагер, усе заўважылі адтапыраны на грудзях у палоннага шынель і дружна загаварылі:

«Ха, немец наш таксама абарахоліўся!»

«Мабыць, кіслай капусты ў гладышку напіхаў і беражэ!»

«Глядзі, як хутка акліматызаваўся!..»

«Захацеў бы жэрці, акліматызаваўся б і ты!»

Тым часам у лагеры ён выняў з—за пазухі ды ўручыў настаўніцы гліняны вазончык з кветкамі кітайскай ружы.

«Ой, няўжо — мне-е?!.» — толькі ўскрыкнула ў захапленні яна, удзячна бліснуўшы белымі зубамі, але зараз жа ўзяла сябе ў рукі: быт-та нічога не здарылася, панесла гаршчочак да акна.

Партызаны здзівіліся: як ён умудрыўся прыперці расліну цэлай, у якой хаце раздабыў?!.

Пакінуты цяпер штурман начысціў старанна рудыя і дзіравыя боты Герашвілі, давёў да ладу вушанку, зацыраваў прапалены ля вогнішча шынель ды праверыў, ці выгарала ў печы. Больш рабіць не было чаго, ён абвёў памяшканые вачыма.

На стале блішчэў пакінуты Васілём радыёпрыёмнік.

Гофман падключыў батарэі, навёў апарат на Берлін. З першых гукаў, што ўварваліся ў памяшканне, стала зразумелым — трапіў на «хвіліну нацыі» [24].

Гучэў якраз любімы Гітлерам «Badenweilermarsch». Гофман заўважыў раней,— нямецкія маршы хоць і халодныя, але абсалютна дасканалыя: у чалавека на працягу хвіліны прымушаюць забываць на стому і ты чуеш толькі рытм, які разыходзіцца па целе ды прыводзіць цябе ў рух. Вось і «Badenweilermarsch» праз пару секунд паланіў ужо і штурмана — ён і не згледзеўся, калі стаў выбіваць такт.

Музыка раптоўна абарвалася, эфір запоўніў крыкун.

Упэўнены, добра пастаўлены голас загаварыў пра татальную мабілізацыю, пачаў будзіць у несвядомых скандынаваў, халодных датчан ды галандцаў кліч нардысцкай крыві, заклікаць іх дружна станавіцца пад пераможныя штандары фюрэра.

Недзе пад кожным рэпрадуктарам на плошчах Германіі застылі зараз на смірна па два абмундзіраваныя юнакі з «Hitlerjugend», астатнія ж немцы на поўным сур'ёзе слухалі брахуна. Уявіў сабе ўсё гэта Гофман і апарат выключыў.

Намерыўся схадзіць у школу — проста так, каб зноў зірнуць на сімпатыю. Не вытрываў, на палове дарогі завярнуў да кухні чым—небудзь пажывіцца.

Убачыўшы неззычайнага госця, дзве маладыя кухаркі запрапа-навалі немцу сырую бульбу. У лагеры, Гофман даўно заўважыў, панаваў якісьці, невядомы яму дагэтуль, клімат у адносінах паміж мужчынамі і

жанчынамі. Яму нават цяжка вытлумачыць, у чым справа: смех казаць! — толькі з гэтымі жанчынамі ён не ведаў, як сябе паводзіць, хоць не ўзнікала праблемы, калі бываў сярод італьянак ці француженак. Звярталася да яго партызанка — і ён ужо адчуваў збянтэжаную няўпэўненасць. Атмасфера такіх сустрэч была па-новаму заманлівай, прасякнута чароўным сэнсам.

На кухні Гофмана не пакідала знаёмая нясмеласць.

Дзве дзяўчыны, што зараз былі перад ім, учора на сцэне дробна выстуквалі абцасікамі «Крыжачок», хвалявалі паўтысячную аўдыто-рыю мужчын, а вось цяпер, пачапіўшы ля лозунга на абсмолены сучок карабіны, з наматанымі на галовы, па мясцоваму звычаю, цёплымі хусткамі,— рыхытавалі атраду абед. Ад незразумелага самім дзяўчатам вясёлага неспакою яны мітусіліся паміж катламі, плюхалі без патрэбы ў вар апалонікі ды бразгаталі нажамі.

Дзяўчат немец адчуваў кожнай клетачкай свайго цела.

Спёкшы на прысаку пару бульбін, пагрэўшы рукі, ён буркнуў некалькі руска-беларускіх слоў у адказ на залётнае пахіхікванне гарэзніц ды пакрочыў далей.

29.

Каб зберагчы некаторыя будынкі ад нямецкіх самалётаў, позняй восенню перавезлі іх у лес ды паставілі пад векавыя елкі і сосны. Так узнік партызанскі клуб, потым — будынак школы.

Яшчэ не ў зусім уцепленай хаце маладзіца, абвязаная гэтаксама ваўнянай хусткай узорыстай вязкі, вяла заняткі. На старых партах цюпіліся захутаныя хлопчыкі і дзяўчынкі. Перад імі на чорнай дошцы каліграфічным почыркам было напісана:

«СМЕРЦЬ НЯМЕЦКІМ ЗАХОПНІКАМ!!!»

Малы у растаптаных валёнках ніжэй выводзіў каракулі:

«Мой тата ўчора забіў двух фашыстаў...»

Напісанае немцу здалося поўным вялікага сэнсу. Ен перавёў пэзірк на артылерыстку.

Гофман ужо меў магчымасць звыкнуцца з тутэйшым спосабам быту. Ого, што было б, калі б беларус ці рускі, так як немец, запатра-баваў у сваёй кабеты пачысціць яму боты! Прызвычаіўся штурман і да мясцовага спосабу апранання, якое, як раней яму здалося, абязлічвала ды рабіла жанчын шэрымі. Наадварот. Грубая хустка на галаве і жакет настаўніцы для яго цяпер яшчэ больш падкрэслівалі жаночую прывабнасць. У немца зачасціў пульс, яго пацягнула да нас-таўніцы, як магнітам.

Гофман выразна бачыў — яна адразу заўважыла, хто пазірае з сяней, выдатна разумее, што робіцца ў яго на душы, аднак не павяла і брывом, а з той жа мацярынскай клапатлівасцю рабіла вучню заўва-гу. Ён падумаў: у немкі сардэчнасць была б службістай, па абавязку, і засумаваў менавіта па такой — цёплай, натуральнай, чалавечай.

Зноў агарнула немца збянтэжанасць, падумалася — покуль сюды ішоў, напэўна, сачылі дзесяткі пар цікаўных вачэй за кожным яго крокам. Ад агалёнага намеру немцу зрабілася няёмка. Пару хвілін ён патаптаўся ў сенцах, праверыў пазногцем, ці шчыльна сядзіць шкло ў шыбіне, і пашукаў на падаконніку вазон.

Кветкі ад холаду паморшчыліся, сталі падобны на макаўкі.

Немец зазірнуў у скрыню, куды ўчора паставіў адрамантаваную машыну «Зінгер». Пуста. Настаўніца вечарам забрала ў зямлянку,— адразу яму пацяплела на сэрцы. Пару хвілін паназіраў яшчэ за класам і асцярожна павярнуў. У сенцах пачуў — нехта з малых паддобрываў-ся:

— Галіна Мікалаеўна, а да нас рускі немец чагосьці прыходзіў!

— Няўжо?! — разыграла яна здзіўленне.

— А-га-га! — пацвердзіў дружна дзіцячы хор.— Шыбы чамусьці правяраў!

— І ў скрыню заглядваў!..

— Ладна, дзеткі, працягваем урок! Да дошкі цяпер пойдзе...

На вуліцы Гофман напаткаў стомленых партызан. Два каржака-ватыя хлопцы валаклі на сабе па мяшку солі.

Партызан убачылі праз цьмяныя акенцы вучні і ўсе, як адзін чалавек, сыпанулі на двор. Малыя ў момант абступілі хлопцаў, загаласілі:

— Дзядзя-а, дай со-олі!

— І мне-е!..

— Дайце, дзядзя-а!..

— Хоць кры-ышачку!..

Камандзір групы загадаў:

— Мішка, выдай ты ўжо ім, хай не прыстаюць — выхаванцы Галі з гаўбічнай!

Пярэдні партызан гупнуў мяшок на пень, крыкнуў:

— Хто просіць, ты, Света? «Сіні платочак» праспяваеш?

З грымасай, бытта сапраўдная артыстка, малая смехам праспя-вала і кінулася да развязанага мяшка. За ёю рыкулі вучні. Перакры-жаваны рамянямі, абвешаны гранатамі, пузатымі сумкамі, біноклем і аўтаматам, хударлявы хлопец вялым ад стомы голасам прабурчэў:

— Не ўсе адразу, падшыванцы, не трапятацца так!..

Неўзабаве кожны з вучняў атрымаў па жменьцы шэрай солі. Ма-лыя адразу пачалі набіваць яе ў рот і смактаць з прагнасцю, бытта цу-кар. Камандзір жа з—за халявы дастаў дзюралевую лыжку і, асцярож-на набіраючы, кожнаму адмераў яшчэ і ў анучкі. Затым ададраў лапінку, насыпаў порцыю зноў. Завязаў рагі ды падаў палоннаму.

— Паеш, фрыц, салёненькага і ты. Дам яшчэ — настаўніцы занясеш!

Але тут падышоў дзяжурны і палоннага забраў.

30.

У штабным памяшканні Гофмана чакаў Бергман з канваірам і Ганс Ёдке — лётчык з «хейнкеля», збітага партызанамі цёплай восен-ню, калі немцы бамбілі пераправу. Ёдке таксама адпраўлялі ў тыл. Камандаванне партызан рыхтавала на палонных лётчыкаў паперы.

— Сядай, начальства зараз з'явіцца!— запрасіў Бергман штур-мана.

Гофман павітаўся з хірургам, падаў руку і канваіру,— з ім летам збіваў платы на сакалішчынскі мост. Невялічкі, з рабенькім тварыкам і тонкімі вуснамі суайчыннік руку працягваў неахвотна. Ёдке задзі-раўся з партызанамі, і толькі дзіва брала, што да гэтай пары з ім цацкаюцца.

Сустрэча абодвух палонных павінна быць радаснай.

«Ты адкуль?»

«А — ты?»

«Што будзе з намі, не чуў?»

«Не. Як там нашыя, не ведаеш?..»

Тым часам лётчык-бамбардзіроўшчык з ходу наваліўся на свайго земляка:

— Цябе, Гофман, маслам, вядома, і сёння кармілі?

— Што далі, тое і еў,— штурману не ўпершыню даводзілася агрызацца ад прыдзірак суайчынніка, якога ўвесь час трымалі пад строгай аховай.

— Думаеш, не пакаўзнешся на ім! Ха, яшчэ як! Афіцэр, верны кодэксу гонару, першым чынам падумаў бы менавіта пра гэта!

— Ведаю, што скажаш яшчэ, Ordung muss sein! Befehl ist Befehl! Heine Ehre hist. Treue[25] — пустыя фразы для гітлерюгенд, Ганс.

Вільгельм паблажліва зірнуў на дробненькага суайчынніка, нявесела ўздыхнуў:

— Ох, гэтыя сумленныя ды верныя кодэксу гонару афіцэры заўсёды служылі гаспадару — усё роўна якому!

Сведка спрэчкі паміж нямецкімі авіятарамі хірург Бергман мне расказзаў,— штурман і адзывацца не хацеў, але Ёдке яго справака-ваў.

У памяшканне якраз увайшла бабка, пачала насыпаць у каску сушаных грыбоў для кухні ды насцярожана цікаваць на палонных. Бамбардзіроўшчык, як певень, насядаў на суайчынніка:

— А як будзе з тваёй прысягай, як? Маўчы-ыш, шавец дратвай табе рот зашыў?! Глядзіце, не пачырванее нават! Прытупіў ты, Гоф-ман, у сабе сумленне нямецкага афіцэра! Абяцаю: трапім да сваіх, і загаворыш ты ў мяне праз дзіркі ад зубоў! А дома — на мыла цябе пусцім, я ж ужо пастара-аюся!

Гофман не вытрываў:

— Што ты вярзеш, ідыёт? Што сунеш мне сваю прысягу, што ты ў ёй разумееш? Прачніся, дуралей, як прачнуўся я! Вайна стала безна-дзейнай авантурай!

Прадаўжаць яе — дзейнічаць у інтарэсах Гітлера і твайго тоўстага шэфа і марфініста Герынга! Фюрэр і праўда, як казалі ў Германіі,— выпадак параноя ў сусветнай гісторыі! Яго бязглуздыя ідэі гіпнатызуюць такіх як ты дуралеяў ды робяць паслухмяных марыянетак!

Гофман паказаў на бабку і канваіра:

— Што мне кепскага зрабілі гэтыя людзі, каб я ваяваў супроць іх? Чым дзеці, што ядуць жменямі соль, правініліся перад Германіяй? Толькі тым, што сталі паміж ашалелым Гітлерам ды яго дзікунскай ідэяй «лебенсраўма»!

— Майн гот! І гэта гаворыць нямецкі афі...

— Слухай! Калі думаць па-твойму, то няхай загіне Германія, толькі я быў чысценькі — захаваў вернасць прысязе! У даным выпад-ку падпарадкаванне не прыносіць мне гонару, таму я выбраў непад-парадкаванне! Звязаныя з прысягай учынкі, што прыносяць бліжня-му шкоду, паводле хрысціянскай маралі чалавека ад яе вызваляюць!

— А-а, цябе ўжо і праўда купілі бальшавіцкія камісары за пахлёбку?! — схапіўся Ёдке з месца ды кінуўся на Гофмана.

Канваір зарагатаў. Бабка закрычала:

— Міша, шчэ пазабіваюць тут немцы адзін аднаго, а ты зубы будзеш скаліць?

— А ну, фрыцы, маць вашу... эамаўчыце! Разышліся тут! — зароў вартавы ды замахнуўся прыкладам.

31.

Каб даць які—небудзь занятак палоннаму да адпраўкі, хірург пратрымаў яго потым цэлы тыдзень у сябе.

Немцу давялося такім чынам пабыць у расонскім лесе і санітарам, пазнаёміцца яшчэ з адным бокам партызанскага жыцця.

«Жываты» хірург адкладваў для эвакуацыі. Затое звычайнай нажоўкай, працёртай самагонкай, адпілоўваў параненым хлопцам рукі ці ногі.

У першы дзень санітар-калонны адвалок у яму вядро з абрубкам васковай нагі — з драпінамі ды чорна-сінімі пражылкамі. Тое, што Бергман рабіў, не мела нічога агульнага з аперацыяй і ўяўленнем аб дапамозе медыка. То была цяжкая фізічная праца з нажом ды пілой у руках. Гофману прыйшло на памяць прачытанае ў кніжках, як некалі вымалі з грудзей рыцараў гроты: чаплялі бердышам, нагой упіраліся параненаму ў жывот ды з усяе сілы цягнулі канец стралы; альбо нагіналі бярозку, прывязвалі верхавінку да абломка стралы, што тырчэў з цела, і бярозку адразу ж адпускалі...

І ў падобных умовах хірург Бергман ухітраўся вылечыць хлапцоў ды нават вяртаць у строй.

Лагер цярпеў ад бамбёжак, блакад, вечнага неўладкавання і чакання вестак пра смерць ці калецтва блізкіх, якія жылі па вёсках, а туды часамі прарываліся карнікі. Але найбольш людзі пакутвалі ад таго, што не мелі чым пасаліць страву. Убачыўшы ля школы згаладнелых па солі дзяцей, немец стаў яшчэ больш уражлівы і з цікавасцю прыслухоўваўся да размовы ўрачоў.

Выяўляецца, «саляная праблема» зводзіць людзей даўно.

Ненавісны саляны падатак быў адной з тых прычын, якая запаліла агонь Вялікай французскай рэвалюцыі.

Напалеон праз 13 гадоў падатак аднавіў, і лёс яго сурова пака-раў. Адступаючы з—пад Масквы, войска перажывала саляны голад, які да рэшты аслабіў супраціўленне людскіх арганізмаў: раны, што праз тыдзень-два звычайна зажывалі, цяпер былі

смяротнымі, салдагы гінулі тысячамі...

А ўсё таму, што натрый мае ўплыў на работу мускулаў і сэрца, прымае ўдзел у імпульсах нерваў, усваенні бялка ды рэгулюе абмен паміж клеткамі.

І шэрасць твараў, шалушэнне скуры, слабасць, што назіралася ў партызан пасля блакады, ішла ад салянога галадання, не давала спа-кою лекарам. На кожным кроку медыкі даводзілі камандаванню — людзі ў лагеры трымаюцца толькі на сіле духу, гэтым злоўжыв'аць нельга.

Брыгады адпраўлялі па соль групы за сотню кіламетраў аж у Ла-твію, дзе яе здабывалі з баямі. Ва ўсіх партызанскіх буданах-кухнях дактары вывесілі лозунгі:

«ПАРТЫЗАН, НЕ ХАВАЙ СОЛЬ У СКЛАДКАХ АДЗЕННЯ. ПАДЗЯЛІСЯ З ТАВАРЫШАМ!!»

У Шнітаўцы прывязаныя каля хлеўчыка партызанскія коні з такой заядласцю грызлі сцены, што ледзь можна быдо іх адцягнуць. Нехта спахапіўся:

— Да вайны тут быў саляны склад сельпо! Даведаліся медыкі і адразу загадалі: хлеўчык разабраць, бярвенні парэзаць на кавалачкі і кідаць у катлы. Для нарыхтоўкі «пасоленага дрэва» ў шпітальную кухню накіравалі санітараў з Гофманам.

Сёрбаючы потым з хірургам пасолены такім дрэвам «рататуй-чык», немец расказаў Бергману, як на яго вачах бедныя дзеці жменямі набівалі рот соллю ды смакталі, бы цукеркі. Са злой перакананасцю дадаў:

— Не ведаю, Давід, ёсць на небе бог, ці — не, але я ўпэўнены, што ў прыродзе нічога дарам не прападае. Усе гэтыя пакуты вашага народа вылезуць нацыстам бокам, пабачыш!

То было апошняе выказванне Гофмана, якое запомнілі ветэраны.

32.

Вярнуўшыся з Расонаў, разведчыкі ўжо Гофмана не засталі.

У тыл немца адправілі на гэты раз з аэрадрома ў Роўным Полі. Герашвілі ў спадчыну засталася брызентавая сумка з Бібліяй, газетамі і з пісьмамі да нямецкіх салдат ад іх сваякоў (некалькі штук з якіх і прыводзіў я ў гэтым тэксце).

Неўзабаве з Цэнтральнага Штаба Партызанскага руху прыйшла на Расоншчыну радыёграма-паквітаванне. Пасланне тое разведчыкаў надта здзівіла. Судзіце самі.

Змест радыёграмы быў прыкладна такі:

«ДЗЯКУЕМ ЗА ШТУРМАНА КРОПКА ВІЛЬГЕЛЬМ ГОФМАН АКАЗАЎСЯ МАЦЁРЫМ ФАШЫСТАМ І НЕБЯСПЕЧНЫМ ВОРАГАМ КРОПКА ЁН КАШТОЎНЫ ДЛЯ ШТАБА КРОПКА».

Што ж, у вайне намячаўся пералом, але гэта ўсё яшчэ быў 1942 год, і кожны немец выклікаў перабольшаную насцярожанасць. Хочац-ца верыць,— потым, пры допыце, справа са штурманам высветлілася, ён заняў адпаведнае месца ў шэрагах нямецкіх антыфашыстаў.

ЭПІЛОГ

1.

Нядаўна пабываў я на сустрэчы партызан, што дыслацыраваліся над Дрысай. Спатканне арганізавалі ў Бухаве, якраз там, дзе рэчка выбіла глыбокую яміну.

Да мяне прыстала касавокая бабуля.

Навокал кіпелі страсці, гучэлі охі і ахі, а ў настырнай цёткі свой клопат — сын у турму трапіў. Злачынства зрабіў агіднае — згвалціў падчарыцу і атрымаў

законныя дзесяць год, але маці як маці, мірыц-ца з прысудам не магла. Гарачымі просьбамі бабка, мабыць, абрыдла ўсім знаёмым «начальнікам», а зараз з наіўнай верай упарта прыста-вала да прыезджага «пісацеля».

— Тава-арышу, у мяне ж ён адзінае дзіця-а! — ныла.— Бацька на міне падарваўся, калі хлопчыку стукнула толькі паўтары годзіка, расло сіраці-іначкай, без цвёрдай рукі-і, што я, кабета, адна магла-а?! Дапамажы-ыце, таварыш пісацель, вы ж вучаны, усё мо-ожаце!..

— Ладна, Тацяна! — бесцырымонна перабіў старую ветэран Каралёў.— Скажы лепш іншае. Слухай, твой нямецкі танк з зеніткай на дне так і ляжыць?

Бабка паказала ва ўсмешцы ўстаўленыя бліскучыя зубы:

— А куды ім падзецца, Раман?

— Адно цяпер да мяне дайшло,— Лысенкава Таня, што паказ-вала нямецкаму афіцэру брод!! Гм, звычайная бабуля, ды з такой асабістай трагедыяй?!

Убачыўшы, што кіем тыкаю ў ваду, бухавец растлумачыў:

— Э, каб што—небудзь нашчупаць, трэ тычыну добрую! Глыбіня тут мераная — 14 метраў! Прыязджалі нават з «Масфільма», хацелі танк з прычэпам з ямы вывалачы, але іл засмактаў усё — як цэментам заліў! Памучыліся масквічы — аж шкада іх было! І трактары сюды загналі калгасныя, і людзей склікалі, лябёдкі прымянялі, калаўроты майстравалі, так і гэтак падступаліся, а ўсё дарма. Магілу выбралі сабе немцы пэўную.

І ніякай злосці да гітлераўскіх салдат — бытта гэта суседскія хлапчукі, што палезлі ў садок па яблыкі І сарваліся з дрэва, другі партызан са спачуваннем прамовіў:

— Паслухаліся дурной бабы, паперлі ў чортава месца. І п'яныя, здаецца, не былі. Мабыць, збілі з толку дзве сцежачкі, а ты, Тацяна, выскачыла адтуль з—за рога. І

хлопчык на руках у цябе, памятаю, быў, праўда?

— Алеу— падтакнула кабеціна з вінаватай разгубленасцю.

Раптам успомніла, уся аж устрапянулася:

— Ва-анечка, зо-олатца, то мо ты паможаш яму? Сам жа ве-едаеш, як яго бацька загінуў! Хто за бедную сіраціначку засту-упіцца, хто з тае турмы яго цяпер вы-ыцягне! Ды й віна яго невялікая! Прый-шоў пасля палучкі п'яны, жонцы не было куды яго прыткнуць, пакла-ла з падчарыцай, а потым, гадаўка, шчэ і сама ў суд падала на чала-века, ці ж гэта справядліва, скажы, так рабіць?!

Божа мілы, арыштантам якраз і быў той хлопчык, якога маладзіца трымала на руках!

Я пастараўся знайсці ў кабеціны хоць што—небудзь з мінулага, але як ні прыглядаўся, а бачыў адно зруйнаваную жыццём вясковую бабулю.

Гэтым часам ветэраны ўсё прыбывалі. Былыя адчайныя развед-чыкі, танцоры і гулякі — людзі цяпер пажылыя ды самавітыя — раптам парабіліся зноў такімі, як былі некалі, а эмацыянальным выкрыкам ды радаснаму здзіўленню не было канца. Стараючыся нічога не ўпусціць, я ледзь паспяваў натаваць сабе ў блакнот размову.

Белы, як лунь, грузін здзівіўся:

— Гэта — ты, Касы?! Другі нумар з «дзегцяра», што збіў летам «хейнкеля» ля Перавоза?

— Я, Ладо. Прывітанне!

Сябры кінуліся ў абдымкі. Пра грузіна сёе-тое я ўжо чуў, расказвалі пра яго, мяне чалавек зацікавіў, і я застыў.

— А памятаеш, як тады бабы сцапалі твайго лётчыка?

— Яшчэ б не памятаць!..

— Сцапалі нават шчэ з парашутынмі лямкамі на плячах ды ледзь не акалечылі!

— Ну!.. Наш Раман Ягоравіч кажа на допыце яму: «Памятаеш, фрыц, 1812 год?» А той: «Цяпер — 1942!» Падляцеў Пецька кухар ды на яго: «Стараста з Перавоза табе рабрыны паломіць — навошта пеўня бомбай забіў? Адзін быў на цэлую вёску, і ты ўгробіў — куры ырадзяцца цяпер!» Немец яму: «Мы ведалі, што людзі ў лес паўцякалі, апрача курэй у вёсцы нікога няма, але загад ёсць загад!» Урэдны такі зараза немчык трапіў!

Грузіы не вытрываў, дапамог:

— Тады Ягоравіч загадаў: «Насця, вазьмі яшчэ каго з дзяўчат і адвядзі лётчыка ў штаб!»

Бо нашыя хлопцы па дарозе хлопнулі б нацыста ды заявілі б — уцякаў. Затое бабы нашы былі надта службістыя — ніякіх вольнасцей сабе не дазвалялі! Немец і праўда трапіў паганы!

І тут Герашвілі спахапіўся:

— А дзе наш «рускі неміц»? Той штурман-радыст з «Юнкерса-52», з якога я натуру пысаў дла краснапольскай Ніны — сястры Васіля? Пайшоў на заданне за Расоны, вяртаюся, а яго ўжо адправілі ў Роўнае Поле з дзяцьмі-сіротамі. Перад заданнем памяняўся абуткам з ім. «Табе, Вілгэлм,— кажу,— у Маскве выдадуць боты са склада, а я тут на заданні па балотах пахаджу ў тваіх нымэцкіх!» О, што і цяпер у міне ляжыць яго брызентавая торба з салдацкімі пысмамі ды газетамі!..

Размова адразу перайшла на Гофмана. Успомнілі тэлеграму, прыціхлі, а я насцярожыўся.

Ветэраны пачалі ўспамінаць, як штурман-радыст ратаваўся работай, які быў акуратны, з якой няўклюднай упартасцю заляцаўся да настаўніцы, вучыў

грузіна на мандаліне іграць Штрауса, як з бабскай жаласці партызанкі падкармлівалі немца і жаласць паступова перадалася мужчынам...

Нехта выказаў нават думку: следчыя, мабыць, пераблыталі штурмана з лётчыкам Ёдке з «хейнкеля» — той і на Вялікую зямлю паляцеў заядлым гітлераўцам.

Нічога не пераблыталі, хлопцы,— цяжка ўздыхнуў самы пажылы ветэран.— То быў час — не дай бог. Нават нас, савецкіх людзей, тылавыя разумнікі пасля вызвалення колькі цягалі і дапытвалі — дзе быў, як з лагера ўцёк, чаму не загінуў як іншыя!.. У «Жывых і мёртвых» Сіманава ўсё гэта праўдзіва апісана!.. Сабе ўяўляю, як да немца тады чапляліся?..

Хвіліну маўчалі. Вінаваты Ладо прызнаўся:

— Калі я даведаўся пра тылігураму, мяне доўга грызла сумленне: навошта шчэ і боты ў яго забраў!

Ветэраны сталі меркаваць: што ж з тых дзён немец запамятаў найбольш? Усе былі ўпэўненыя — былога штурмана, вядома, не раз, не два цягнула на шматпакутную Віцебшчыну, дзе з партызанамі паспытаў радасць і бяду, дзе адкрыліся яму вочы і ён скінуў з сябе налёт карычневай чумы.

2.

Агульнавядома — у Вялікую Айчынную вайну загінуў кожны чацвёрты беларус.

Прапорцыя гэтая не адносіцца да Віцебшчыны.

Там склаў галаву — кожны другі ці трэці. Былы штурман, калі яшчэ недзе жыве, напэўна страціў бы спакой, даведаўшыся,— яшчэ і зараз насельніцтва шматпакутнага краю над Дзвіной і Дрысай не дасягнула і блізка давaеннага ўзроўню.

Праз Віцебшчыну месцамі можаш ехаць трыццаць, а то і ўсе сорак кіламетраў і не толькі не ўбачыш ні аднаго дома — не спаткаеш звычайнага ўказальніка, што побач, праз кіламетр ці два ад асфальта ляжыць такі і такі населены пункт. Толькі астаткі прысад, здзічэлы куст бэзу напомняць часамі, што вось, дакладна ў гэтым месцы жыла некалі і любіла кветкі сям'я, а там, дзе размытыя дажджамі контуры шматлікіх падмуркаў ды кавалкі цэментавага круга ад калодзежа — жыў цэлы род.

У гэтым шматпакутным і святым закутку краіны ёсць зараз цэлыя раёны, дзе існуе толькі па некалькі вёсачак, а чыгунка Полацк — Дно — Ідрыца дагэтуль так і не адбудавана — няма каму і для каго аднаўляць пуць.

Хто палічыць сляпых, бязрукіх ды бязногіх віцяблян і тых духоўных калек, што, падобныя да сына Лысенкавай Тацяны, раслі пасля вайны, як прыдарожны лапух — сіратамі, у нэндзы ды брудзе, без належнага кантролю, покуль мацяркі, запрэжаныя ў бораны, гаравалі на полі, ад чаго псіхіка дзіцяці давала нечаканы зігзаг.

Часамі адзін аднаму скардзімся, што многа ў нас хуліганаў ды злачынцаў, маладых гультаёў і абібокаў, ды яшчэ дзівімся — адкуль яны ўзяліся. А ці не прычына ўсяму тое, што няшчасныя гэтыя хлопцы былі пазбаўлены здаровага і жыватворчага мікраклімату, які б напэўна стварылі для іх мільёны бацькоў і дзядоў, калі б тыя мужчыны не склалі на вайне свае галовы.

Але гэта ўжо іншая тэма.

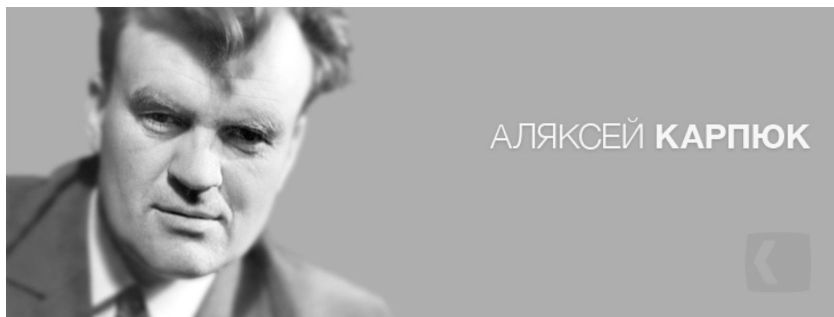
3.

Некаторая насцярожанасць ды аўтарскі вопыт прымусілі мяне пры напісанні гэтай неверагоднай гісторыі прозвішча нямецкага штурмана замяніць. Рабіў

я гэта з вялікай неахвотай і шчыра спадзяюся — пры першай магчымасці з'езджу ў Падольск, пакапаюся ў вайсковых архівах, выяўлю сляды свайго героя, навяду кантакт, даб'юся ад яго дазволу ды ананімнасць асобы ў творы пры наступнай публікацыі ліквідую.

Бо хоць аж пяць гадоў штурман-радыст насіў на сабе ненавісны нам мундзір лейтэнанта люфтвафэ, у адным з музеяў шматпакутнай Беларусі вісіць (і будзе вісець не адно пакаленне!) жахлівая карціна з краснапольскай Нінай, дзе з правага боку ад яе — партрэт нацыста з акрываўленай фінкай, спісаны грузінам менавіта з Гофмана (яшчэ адзін парадокс вайны!), аднак гэтаму немцу сваіх паводзін сярод беларускіх партызан саромецца няма чаго, а гісторыя яго перараджэння — не простае замілаванне лёсам нямецкага палоннага.

1976—1980 гг. Гродна — Віцебск

Аляксей Карпюк

Нарадзіўся 14.04.1920 г. у вёсцы Страшава на Беласточчыне (цяпер Польшча) у сялянскай сям'і.

Скончыў два класы польскай гімназіі ў Вільні. У 1939-1941 гг. вучыўся ў Наваградскай педагагічнай навучальні. У гады нямецка-фашысцкай акупацыі ўваходзіў у склад падпольнай дыверсійнай групы. У час выканання дыверсіі на чыгунцы ў канцы 1942 г. быў арыштаваны і адпраўлены ў беластоцкую турму, а адтуль у канцлагер Штутгоф. Увосень 1943 г. уцёк з лагера і прыняў удзел у партызанскай барацьбе. У 1944 г. быў камандзірам партызанскага атрада імя К.Каліноўскага на Гарадзеншчыне. У 1944-1945 гг. служыў у Савецкай Арміі, удзельнічаў у баях на тэрыторыі Польшчы і Германіі. Двойчы паранены. Скончыў аддзяленне ангельскай мовы Гарадзенскага педагагічнага інстытута (1949). Працаваў загадчыкам Сапоцкінскага рана (1949-1951), дырэктарам Біскупцкай сямігадовай школы Ваўкавыскага раёна (1951-1953), у Гарадзенскім педінстытуце (1953-1955), у абласной газеце «Гродзенская праўда» (1955-1957), уласным карэспандэнтам газеты «Літаратура і мастацтва». У 1961 г. скончыў Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве. З 1961 г. - загадчык агенцтва «Інтурыст» (Горадня), з 1965 г. - сакратар Гарадзенскага абласнога аддзялення СП БССР, з 1970

г. - упаўнаважаны УААП па вобласці, у 1977-1981 гг. - дырэктар Рэспубліканскага музея атэізму і гісторыі рэлігіі ў Горадні, з 1978 г. - зноў сакратар абласнога аддзялення СП БССР. Сябра СП СССР з 1953 г.

Узнагароджаны ордэнамі Чырвонага Сцяга, Айчыннай вайны I і II ступені, медалямі і залатым крыжам ордэна «Віртуці Мілітары» (Польшча).

Заслужаны работнік культуры БССР (1980).

Памёр 14.07.1992 г.

У друку дэбютаваў у 1953 г. аповесцю «У адным інстытуце». Выйшлі кнігі аповесцей і апавяданняў «Дзве сасны» (1958), «Данута» (1960), «Мая Гродзеншчына» (нарыс, 1960), «Пушчанская адысея» (1964), «Чаго мы варты» (бібліятэка газеты «Голас Радзімы», 1970), «След на зямлі: Скарбы і здабыткі маёй Гродзеншчыны» (1972), «Вершалінскі рай» (1974), «Ольга Корбут» (1977), «Свежая рыба» (1978), «Партрэт» (1983), «Сучасны канфлікт» (1985), «Дзве сястры» (казка, 1986), раман «Карані» (1988). Выйшлі Выбраныя творы ў 2 тамах у 1980 г. і 1990-1991 гг.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі СП БССР імя І.Мележа (1986) за кнігу «Сучасны канфлікт».

1. Саюз нямецкіх дзяўчат (ням.)

2. Тодт — арганізацыя тылавой службы гітлераўскай арміі.

3. Словы Эрнста Юнгера. Яго раман «Стальная бура», адкуль цытата, пасля 1933 г. стаў настольнай кніжкай юнакоў Германіі.

4. Раз і назаўсёды (ням.)

5. Эх, братва! (ням.)

6. У немцаў азначае тое, што ў нас — біць бібікі.

7. Славуты чэмпіён па боксу (Алімпіяда 1936 — Мюнхен), у вайну быў дэсантнікам.

8. У чым справа? (ням.)

9. Адну хвілінку! (ням.)

10. Зараз зірнем! (ням.)

11. Закахаўся (мясц.)

12. У салдацкіх кніжках гітлераўскіх ваяк змешчаны "Дзесяць запаведзяў нямецкага салдата”. Там былі і такія пункты:
“1. Нямецкі салдат ваюе па-рыцарску...
2. Ворага, які паддаецца, забіваць нельга...
3. Забараняецца здзекавацца і абражаць палоннага...
6. З параненымі палоннымі трэба абыходзіцца па-людску...
7. Салдатам забаронена рабаваць цывільнае насельніцтва і нішчыць яго маёмасць. Трэба шанаваць гістарычныя помнікі ды аб’екты культуры...”
За парушэнне гэтых «Запаведзяў» Міжнародны Нюрнбергскі Трыбунал і пакараў вайсковых злачынцаў.

13. Параднага марша (ням.)

14. — Ладо, усё гэта — праўда? (ням.)

15. — Скажы, усё — праўда? (ням.)

16. — Ах, так!.. Чорт вазьмі!.. Жахліва, нельга паверыць!.. (Ням.)

17. Маёру Сухарскаму (гістарычны факт — А. К.)

18. Бравыя хлопцы з адважнага знішчальнага батальёна, што стаяў у Полацку (ням.)

19. Так немцы называюць перадавую (Die Hauptkampflinie)

20. Марка аднаматорнага разведчыка (ням.)

21. Галоўнае камандаванне вермахта (ням.)

22. Дзітрых — кіраўнік друку і радыёперадач гітлераўскай арміі.

23. — Дзе брод?— Тут ігра слоў. Падобна да нашага «брод гучыць па-нямецку слова «хлеб».

24. Вызначаны тэрмін, калі па радыё нацысты перадавалі нешта важнае.

25. Мусіць быць парадак! Загад ёсць загад! Гонар мой – вернасць (ням.)

Падрыхтаванае на падставе: Аляксей Карпюк, Партрэт. Аповесць, эсэ, нявыдуманыя гісторыі, — Мінск: Мастацкая літаратура, 1983. — 270 с.

У аповесці «Партрэт» на фоне жыцця і барацьбы беларускіх партызан паказана, як адбываецца ломка ў псіхалогіі палоннага штурмана люфтвафэ, як ён, закаранелы фашыст, паступова пераасэнсоўвае ваенныя падзеі, як усё больш і больш свядома пачынае паважаць сваіх нядаўніх ворагаў — нашых народных мсціўцаў.
У другой частцы кніжкі — эсэ-нарысы пра Вольгу Корбут і гродзенскі мост. Шмат нявыдуманых гісторый, у якіх аўтар па-свойму паказвае нам сучасніка і яго праблемы.

Copyright © 2013 by Kamunikat.org - ePub